

פרק ראשון

"אדם בצלם..."

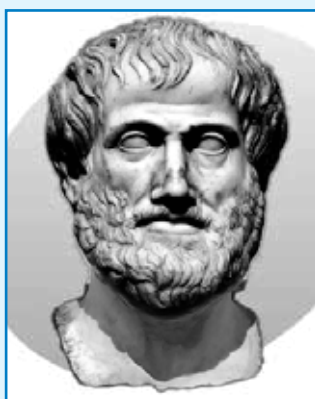
"בצלמו ובדמותו

בצלמי ובדמותי

הייתי אומר שאלו הן אולי שתי המלים

המפחידות ביותר בשפה העברית."

יהונתן גפן, "על צלמו ודמותו" (מתוך: "בעיקר שירי אהבה", דביר, תל אביב, 1983)

אתה פלא

חוזה אלברשטיין, על פי פאבלו קזאלס

כל רגע בו אנו חיים

הוא רגע חדש

כל רגע בו אנו חיים

אין שני לו ביקום

לא היה כמותו מעולם

ולא יהיה עוד לעולם

ומה מורים אנו לילדינו

בבית הספר?

מלמדים אנו אותם

כי שניים ועוד שניים

הם ארבעה

וכי פאריס היא בירתה של צרפת...

מתי נלמד אותם גם מה שהינם.

עלינו לומר לכל אחד מהם:

יודע אתה מה שהינך -

אתה פלא

אתה יחיד ומיוחד

אתה פלא

בכל העולם כולו

אין עוד ילד אחד בדיוק כמותך

אתה פלא

אתה יחיד ומיוחד.

והבט בגופך -

איזה פלא הוא

רגליך, ידיך, אצבעותיך הזריזות

האופן שבו אתה מתנועע

אתה פלא

עשוי אתה להיות כשקספיר

מיכאל אנג'לו בטהובן -

אתה פלא!

טמונה כך היכולת לכל דבר

כן, פלא הינך

וכאשר תגדל -

התוכל אז לפגוע באדם אחר

אשר כמותך הוא פלא

גם הוא יחיד ומיוחד

אתה פלא!

עליכם להוקיר זה את זה

עליכם לעבוד

כולנו חייבים לעבוד

כדי להפוך את עולמנו זה

שיהא ראוי לילדיו

אהבת המולדת אך דבר טבעי

הוא

מדוע תחדל האהבה בגבול!

אתה פלא

אתה פלא

אתה פלא

אתה פלא ...

א. מהי הביקורת העולה מן השיר על מערכת החינוך ועל החברה האנושית?

ב. כיצד ניתן לקשר בין הרעיונות העולים בשיר ובין הדברים שלמדתם בפרק זה - על בריאת האדם בצלם ועל השאלה, מדוע נברא אדם יחידי?

"אדם בצלם..."

(על פי בראשית א', 27)

האדם בעולם החי: האמנם יחיד ומיוחד?

אדם וחי בגן עדן. בריאה, ציור של Johann Elias Ridinger, מאה 18

האם קרה שאמרו לכם "התנהגו כמו בני אדם, ולא כמו חיות"? במשפט זה מובלעת ההנחה שהאדם שונה מבעלי חיים אחרים, ויש לו יתרון ברור עליהם.

- מהי התנהגות 'אנושית' לעומת התנהגות 'חייתית'? מה מייחד את האדם משאר בעלי החיים?
- מה מאפשר לבני האדם לשלוט על עולם החי, לנצל את משאבי הטבע ולהתפתח בתחומי הטכנולוגיה, המדע, הפילוסופיה והאמנות?

- האם שליטה זו היא מוסרית?

האמנם יש מאפיין אנושי המייחד את האדם מיתר בעלי החיים ו**מצדיק** את עליונותו עליהם? ואולי אין בו דבר השונה באופן מהותי משאר בעלי החיים ויש לראותו כחלק בלתי נפרד מעולם החי. הדיון בשאלות אלה חוזר אל סיפור הבריאה בספר בראשית, שיעמוד במוקד לימודנו בפרק זה, ובו מוצג האדם כיצור מיוחד בקרב כלל הנבראים, אשר נברא "בצלם אלהים". מעמד מיוחד זה של האדם מרומז גם במשנה שבמרכז לימודנו ממסכת סנהדרין (ד'ה') (ראו בהרחבה בהמשך הפרק), שכן מן האדם ניתן ללמוד על האל:

לְפִיכֶן נִבְרָא אָדָם יְחִידִי בְּעוֹלָם ... שֶׁלֹא יֹאמְרוּ תְּמִינִים (הכופרים), רְשׁוּיֹת הָרֶבֶה בְּשָׁמַיִם.

כלומר, לפי המשנה, היות שהאדם מורה **בעצם קיומו** על האל, הבורא שלו, הרי שבריאית האדם כשהוא יחיד מבטיחה גם אמונה באל אחד ומונעת את הטעות שישנן "הרבה רשויות" (אלים, שליטים). מכאן גם החומרה הרבה המיוחסת לחיי האדם: "דִּינִי נְפֻשׁוֹת, דָּמוֹ וְדָם זִרְעִיתָיו תְּלִיִּים בּוֹ עַד סוֹף הָעוֹלָם". ובכך חוזרת המשנה אל העיקרון המקראי:

שֶׁפֶדָּ דָם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ וְשֶׁפֶדָּ כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם. (בראשית ט', 6)

האדם וכלבו

צילום: Sava

תמר גרה במושב בגליל. היא קשורה מאוד לכלבה היילו ומטפלת בו במסירות. תמר נהנית מאוד לצאת איתו לטיולים. אהובים עליה במיוחד הטיולים בחיק הטבע מחוץ למושב.

יום אחד, בחופשת הקיץ, יצאו השניים לאזור הוואדי, מרחק קילומטרים אחדים מהמושב. תמר דאגה לשתייה לשניהם. לאחר זמן מה הבחינה שהיילו, שבדרך כלל רץ לפניה, הולך באיטיות, צולע ומתנשף. בבקבוק לא נשארו הרבה מים, לפיכך החליטה לחזור מיד הביתה - מרחק של כשעתיים הליכה. רוח שרבית יבשה החלה לנשב, ועומס החום היה כבד.

לפתע הבחינה תמר באדם מחוסר הכרה שוכב במורד הוואדי. ללא היסוס ירדה אליו והתיזה על פניו מים,

בעיקר על שפתיו הסדוקות מיובש. היא שמחה מאוד כשהאיש פקח את עיניו. הוא סיפר ששמו חיים ובזמן שטייל בשטח מעד ונפל מצוק, כנראה שבר את הקרסול, והוא כבר שוכב זמן רב תחת השמש היוקדת. תמר ניסתה להזעיק עזרה בטלפון הנייד, אך לא הייתה קליטה בוואדי. חיים היה חלש, פצוע ומיובש. תמר הבחינה שבאותו זמן היילו נשכב על האדמה באפיסת כוחות, לשונו משורבבת מפיו והוא נושם נשימות מהירות. היה ברור שגם הוא במצוקה קשה וזקוק למים. אם לא ישתה ייתכן שלא יהיה לו כוח לחזור ולטפס במעלה הוואדי. בבקבוק נשארו מעט מאוד מים.

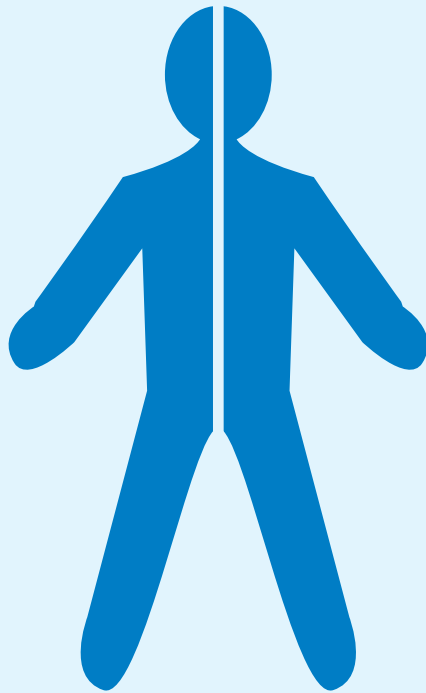
תמר התלבטה אם לתת אותם לחיים - אדם זר שפגשה זה עתה, או להיילו - הכלב הנאמן והאהוב שלה.

1. מהי הדילמה שבפניה ניצבת תמר? מהם הערכים המתנגשים בדילמה זו?
2. למי, לדעתכם, צריכה תמר לעזור? מדוע?
3. מהם המאפיינים המיוחדים לאדם לעומת בעלי חיים אחרים?
4. האם לדעתכם יש הבדל מהותי בין בני אדם לבין בעלי חיים אחרים? האם בני האדם הם עוד סוג של בעלי חיים (גם אם משוכללים יותר) ב'שרשרת' עולם החי שלכולם בה ערך שווה, או שיש ביניהם הבדל מהותי, ובמקרה של סכנה יש להעדיף תמיד את האדם על פני בעל-חיים אחרים?
5. האם יש דבר כלשהו ההופך את האדם לנעלה על כל היצורים שעל פני האדמה? אם כן - מהו דבר זה? אם לא - אילו השלכות יש לקביעה זו באשר לתפיסתנו את בני האדם?

לפניכם ציור של דמות, מחולקת לשניים. בחלק אחד רשמו חמישה דברים **המשותפים** לאדם ולבעלי-חיים אחרים, ובחלק השני - חמישה דברים **המייחדים** את האדם לעומת בעלי חיים אחרים.

שאלות

1. איזה חלק היה קשה יותר למלא? מדוע?
2. על אילו דברים לא הייתה הסכמה כללית בכיתה?
3. מדוע לדעתכם לא הייתה הסכמה דווקא בדברים אלה?
4. על פי מה שרשמתם, האם כל הדברים המיוחדים לאדם הם דברים חיוביים בהכרח? נמקו.
5. מה בולט יותר, הצד המשותף או הצד המבדיל בין האדם לבין בעלי החיים?

במה מתבטא אפוא יתרון האדם על בעלי החיים האחרים?

תבליט רומי מן המאה ה-3 לספירה, המתאר את בריאת בני האדם לפי המיתולוגיה היוונית: פרומתאוס יוצר אותם מעפר, ואתנה מעניקה להם את נשמתם.

לכאורה התשובה לשאלה זו מובנת מאליה. האדם הפך עם הזמן ליצור החזק והשליט על הארץ ועל אוצרותיה הטבעיים. הוא מנצל את משאבי הטבע ניצול שיטתי ומתוחכם ודוחק את בעלי-החיים מן האזורים שבשליטתו. הוא גם מנצל את בעלי החיים לסוגיהם ולמיניהם לפי צרכיו. אך מנקודת המבט של חוקרי הטבע שבחנו את התופעה, הדברים אינם כה מובנים מאליהם. הם שאלו את עצמם כיצד ייתכן שאחד ממני בעלי-החיים הצליח להגיע לעוצמה אדירה שכזו.

הבה נחשוב: איזו תכונה, לדעתכם, שיפירה את יכולתם של בני האדם להגיע לשליטה ולעוצמה, הרחק מעבר ליכולתם של שאר בעלי-החיים, ומה מקורה של תכונה זו?

בהמשך הפרק נצא למסע שבו נתחקה אחרי ייחודו של האדם, החל בסיפור המקראי וכלה בתפיסות מדעיות ופילוסופיות בנות זמננו.

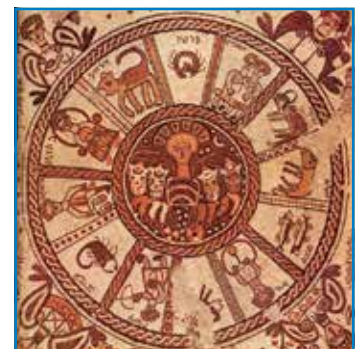
"וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אוֹתוֹ".

השורש צל"ם חוזר פעמיים ברציפות במשפט זה.

מהו צלם? המשמעות המילולית של המילה היא: דמות, צורה, תבנית. מכאן נוצרו המילים המודרניות: מצלמה, לצלם. במקורות עתיקים אף קיבלה המילה משמעות של פסל ("צלם בהיכל"), וכן בעברית בת-ימינו - צלמית (פסלון קטן או סמל חזותי).

רוב הפרשנים במסורת היהודית התקשו לקבל את האפשרות שלא ייש "צלם" גופני, דבר הקרוב למעשה לפולחן אלילי, ורחוק מאמונת הייחוד (מונותאיזם). פסוקים רבים בתנ"ך אף נאבקים בתפיסה שלא ייש דמות.

לכן פירשו ביטוי זה כדימוי המורה שיש משהו אלוהי באדם, שהופך אותו למיוחד ונעלה על שאר בעלי החיים. (ראו להלן הרחבה על הנושא בסעיף זה ובסעיף על חז"ל).

האם לאל יש "צלם" מוחשי? רצפת הפסיפס של בית הכנסת העתיק בבית אלפא בעמק יזרעאל. במרכז גלגל המזלות מופיעה דמותו של הליוס, אל השמש היווני.

1. שאלת ייחודו של האדם לפי המקרא ובעקבותיו

א. סיפורי הבריאה (בראשית פרקים א ו-ב)

ספר בראשית נפתח בשני תיאורים שונים של בריאת האדם ובריאת החי והצומח (פרקים א ו-ב). פרשנים בכל דור ודור עמדו על ההבדלים בין שני סיפורי בריאה אלה ונתנו להם הסברים ופירושים שונים. אנחנו נתייחס כאן רק לזווית הקשורה בבריאת האדם והאישה, אל מול בריאת בעלי החיים. בסיפור הבריאה הראשון (פרק א) נברא האדם ביום השישי אחרי שנבראו השמים והארץ; כל סוגי הצמחייה; גרמי השמים - השמש, הירח והכוכבים; כל סוגי בעלי החיים: ציפורים ועופות, רמשים וחרקים, בעלי חיים יבשתיים וימיים. משנברא העולם לשיבועות רצונו של אלהים הוא ברא את האדם בצלמו, יחד זכר ונקבה, ברך אותו והועיד לו את תפקיד השליטה בעולם. מכאן משתמע כי האדם נישא על פני יתר הברואים, הם כפופים לו ונועדו לשרת את צרכיו. האדם עצמו כפוף רק לאלוהים ולצוויו. אלוהים ברא את האדם כדי שיעזור לו בהשגחה ובשמירה על העולם שברא.

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אוֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אוֹתָם. וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הָאָרֶץ וּכְבֹּשׁוּהָ וּרְדוּ בָּדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל-חַיַּת הָרֶמֶשׂת עַל-הָאָרֶץ.

(בראשית א, 26-28)

בסיפור הבריאה השני (פרק ב) אלוהים בורא את גוף האדם מאדמה (מכאן השם: אדם) ונופח בו נשמה. תפקידו המיוחד של האדם הוא לטפל ולשמור על גן העדן שיצר. גם כאן נברא האדם כדי לעזור לאלהים ולקיים את צוויו (הצו הראשון היה איסור לאכול מעץ הדעת). אלוהים מגיע למסקנה שאין זה רצוי שהאדם יהיה לבדו "לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עֵצָר כְּנֶגְדּוֹ" (בראשית ב, 18). בעקבות כך יוצר אלוהים מן האדמה את "כל-חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל-עוֹף הַשָּׁמַיִם", זאת כדי שהאדם יבחר לו בת-זוג מביניהם. אלוהים מניח לאדם לתת שם לכל חיה:

וַיִּבֹּא אֵל-הָאָדָם לְרִאוֹת מַה-יִּקְרָא-לוֹ וְכָל אֲשֶׁר יִקְרָא-לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ. וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל-הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא-מָצָא עֵצָר כְּנֶגְדּוֹ.

(בראשית ב, 19-20).

האדם אינו מוצא בת זוג ראויה מבין החיות, על כן אלוהים יוצר עבורו את האישה. האישה נוצרת מהאדם עצמו, מאחת מצלעותיו:

וַיִּפֹּל ה' אֱלֹהִים תְּרִדְמָה עַל הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אֶחָת מִצִּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתָּנָה. וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצִּלְעַת הָאִשָּׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְאֶהָ אֵל הָאָדָם.

(שם, 21-22).

שאלות?

1. מה הקשר המרכזי בין האדם והאישה ובין בעלי החיים, על פי פרק א?
2. מהו תפקידם של האדם והאישה בעולם, על פי פרק א? מי עומד במרכז הבריאה לפי הפרק?
3. הציגו פירושים שונים לביטוי "צלם אלוהים" שבאדם, לפי פרק א'.
4. האם, לדעתכם, תיתכן משמעות לדימוי "צלם אלוהים" במסגרת תפיסת עולם אֶתְנֵאִיסְטִית, כלומר, תפיסה שאינה מאמינה בקיומו של אלוהים?
5. מה הקשר המרכזי בין האדם ובין בעלי החיים, על פי פרק ב? מי עומד במרכז הבריאה לפי פרק זה?

אדם וחווה בגן עדן, טיצ'יאן, 1550

6. במה מתבטא היתרון של האדם על בעלי החיים על פי המסופר בפרק א? האם יתרון זה בא לידי ביטוי בעולם שאתם מכירים?
7. במה מתבטא היתרון של האדם על בעלי החיים על פי המסופר בפרק ב? האם יתרון זה בא לידי ביטוי בעולם שאתם מכירים?
8. מה, לדעתכם, המשותף בין שני היתרונות הללו?
9. הסופר הנודע **ז'וזפה סראמאגו** כתב בספרו **רפסודת האבן** (עמ' 87):

"שני תנאים נחוצים כדי שדברים יתקיימו

- שאדם יראה אותם ושייתן להם שם."

הביעו דעתכם, האם דבר שהאדם אינו רואה ואינו קורא לו בשם אכן אינו קיים?

פרשנות "צלם"

בשני סיפורי הבריאה הכרנו שתי תכונות בסיסיות המבדילות בין האדם ובעלי החיים: היכולת לשלוט בבעלי החיים והיכולת לקרוא להם בשמות. הנחת היסוד העומדת בבסיס שני סיפורי הבריאה היא שהאדם אכן שונה במהותו מיתר בעלי החיים ונעלה עליהם ביכולותיו השכליות - בכלל זה היכולת השפתית הגבוהה המאפשרת לו לקרוא לכל דבר בשם - וביישום הטכני והטכנולוגי של חכמתו. (יכולת המתבטאת גם במשימה שהוטלה עליו כלפי המציאות - "לעבדה ולשמרה").

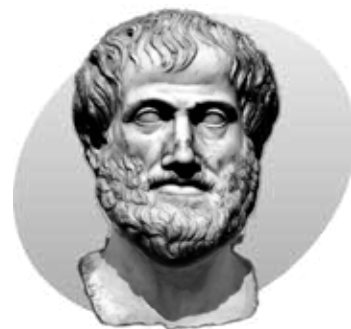
כך הגדיר הפילוסוף היווני החשוב **אריסטו** את האדם בתור: **חי מדבר**. כלומר, המאפיין המהותי של האדם בין בעלי החיים הוא היכולת לחשוב ולבטא את מחשבותיו בדיבור. הדיבור אף מכונה ביוונית - *λογος*, מילה שמשמעותיותה הן: היגיון, תבונה, דיבור או שיחה. אריסטו אף הציג את הלוגוס כ"שיח רציונלי", כלומר - דיבור שיש בו סדר, הסבר הגיוני ומבוסס.

אדם נותן שמות לבעלי החיים לפני בריאת חווה, מתוך חלון ויטראז' בכנסייה בדבלין, המאה ה-19

אכן, בעקבות אריסטו והפילוסופיה היוונית בכלל, פרשני מקרא רבים זיהו את יכולתו השכלית של האדם, המבדילה אותו מיתר החיות, עם 'צלם אלוהים' שבו. פירוש זה התבסס במחשבה היהודית בעיקר בזכות הרמב"ם, **ר' משה בן מימון**, והוא נזכר אצל רבים מהפילוסופים היהודיים הרציונליסטיים (שכלתניים) בימי הביניים. לעומתם, היו פרשנים (כדוגמת רש"י) שנמנעו מהסבר שכלתני של המושג "צלם אלוהים" ודיברו ממש על "דיוקן" האל.

וכך כתב הרמב"ם מיד בתחילת חיבורו הפילוסופי הגדול **"מורה הנבוכים"** (חלק א, פרק א) בנימה מתפלמסת:

אריסטו (384-322 לפסה"נ)

מבכירי הפילוסופים היווניים ומאבות הפילוסופיה בעולם המערבי. היה תלמידו של אפלטון, אך לא המשיך בדרכו. אחרי עשרים שנה באקדמיה של אפלטון התיישב באי לסבוס והקדיש את כל זמנו לחקירת תופעות הטבע. במשך שלוש שנים היה המורה של הכובש הגדול אלכסנדר מוקדון.

בשנת 335 חזר לאתונה ויסד בית מדרש גבוה שבו הוקמה ספרייה גדולה ונחקרו בו כל תחומי הידע של העת העתיקה. הוא ותלמידיו השקיעו זמן רב בחקר תופעות הטבע הנתפס בחושים והגדירו את תחומי המדעים: ביולוגיה, אנטומיה, פיזיקה, אסטרונומיה ועוד. **פיזיקה** - עולם הטבע, העולם שמתחת לגלגל הירח; **"מטא-פיזיקה"** - מעבר לטבע, "על טבעי", כל מה שמעל לגלגל הירח, האלוהי. אריסטו כתב גם על תורת המדינה, על האתיקה (תורת המידות), על הנפש, על הפואטיקה ועוד. הוא הניח את חוקי היסוד של תורת ההיגיון (לוגיקה) והפילוסופיה הרציונליסטית.

פילוסופים בימי הביניים (יהודים, נוצרים ומוסלמים) הושפעו מאוד מהרעיונות האריסטוטליים. ביהדות נודעה השפעתו הגדולה על רמב"ם (רבי משה בן מיימון) הבאה לידי ביטוי בספרו הידוע "מורה נבוכים".

רמב"ם - רבי משה בן מיימון (1135-1204)

מגדולי פוסקי ההלכה בכל הדורות, פילוסוף, רופא ואיש הלכה. נחשב לאחד האישים הבולטים ביותר ביהדות, מימי הביניים ועד ימינו. כשהיה נער, עזב רמב"ם עם משפחתו את ספרד בגלל רדיפת יהודים, ולאחר כמה שנות נדודים במרוקו (ועצירה קצרה בארץ ישראל) הגיע למצרים, ושם זכה לכבוד עצום ואף נתמנה לרופאו האישי של שליט מצרים וחי שם עד לפטירתו. רמב"ם היה המנהיג הרוחני של הקהילה היהודית במצרים, אך יהודים בעולם כולו ראו בו מנהיג ובר-סמכא ושיגרו אליו שאלות הלכתיות שהתלבטו בהן. באישיותו שילב רמב"ם בקיאות גאונית בתורה ובהלכה עם מעורבות מעמיקה בתרבות העולמית ובכלל זה גם בפילוסופיה היוונית. למרות מבקרי, זכה רמב"ם להערצה רבה בעולם היהודי וגם בעולם הלא-יהודי ונאמר עליו "ממשה [רבונו] עד משה לא קם כמשה".

אחד המפעלים הגדולים של רמב"ם היה הכרעה וכינוס של כל פוסקי ההלכה - מהתורה, מהמשנה, מהתלמוד ומספרים של חכמי ימי הביניים - בספר אחד וסידורם לפי נושאים. הספר חולק ל-14 כרכים ונקרא "משנה-תורה" לרמב"ם. היצירה מכונה גם **היד החזקה** (י"ד בגימטריה =14).

כבר חשבו בני אדם [במעות] כי "צלם" בלשון העברי מורה על תבנית הדבר ותוארו, והביאם הדבר לידי הגשמה: מוחלטת [של האל]. לפי שנאמר "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" וחשבו כי ה' כצורת אדם, כלומר: תבניתו ותארו ... ונראה להם שאם יעזבו דעה זו יכחישו את הכתוב, ואף יהיה בכך העדר האלוה אם לא יהיה גוף בעל פנים ויד כמותם בתבנית ובתואר, אלא שהוא יותר גדול ובהיר לפי דמיונם² ...³

אבל (אולם) **צלם** נאמר הוא על הצורה הטבעית⁴, כלומר: על העניין אשר בו נהיה הדבר ונעשה מה שהוא⁵ ... אשר אותו העניין באדם הוא אשר בו תהיה ההשגה האנושית ... ובגלל ההשגה השכלית הזו נאמר בו בצלם אלוהים ברא אותו ...

(רמב"ם, מורה הנבוכים, תרגום הרב יוסף קאפח, חלק א, פרק א')

פירושי מילים

1. הגשמה - תפיסה גשמית, חומרית; לפי הרמב"ם תפיסת האל כגשמי (בעל גוף) היא בגדר כפירה.
2. דמיונם - טעותם שמקורה בדמיון, הזיה.
3. כלומר - לפי אותם טועים לדעת הרמב"ם, אי קבלת הכתוב בתורה כפשוטו (כאילו לאל יש גוף) היא היא הכפירה בכתוב ובקיום האל. לדעת אלו, גופו של האל שונה משל בני אדם, הוא "גדול" ו"בהיר" (שקוף/מופשט?) יותר.
4. צורה טבעית - המהות הטבעית, ההגדרה.
5. כלומר - הדבר שהופך דבר למה שהוא, מגדיר אותו.

אישה צעירה חושבת. פרסקו מן התקופה הרומית, פומפיי באיטליה

פילון האלכסנדרוני (בערך 15 לפנה"ס-45 לספירה)

שמו היווני של פילוסוף יהודי-הלניסטי שחי באלכסנדריה בתקופה הרומית. בשמו העברי: ידידיה הכהן) פילון מהמילה היוונית Philo = אהבה, ידידות). חיבר ספרים רבים ביוונית, שביקשו להציג את עיקרי היהדות בשפה פילוסופית. רוב חיבוריו אבדו. אלו שהשתמרו השפיעו רבות על התפתחות הנצרות (עד שנחשב אפילו כאחד מאבות הכנסייה). בעת החדשה התעורר בכתביו עניין מחודש גם בעולם היהודי.

קוראן

ספר היסוד של דת האסלם. השם נגזר מן השורש קר"א. בערבית: القرآن الكريم - הקוראן הנכבד. הוא נפתח במילים: "בְּשֵׁם אֱלֹהִים (אֵלֵלָה) الرَّחْمָןِ الرَّحِيمِ".

לפי האסלאם, הקוראן הוא ספר קדוש שמוחמד קיבל בהתגלות אלוהית מהשמים בידי המלאך ג'יבריל (גבריאל) במשך עשרים ושתיים שנה. הוא נישא כנאומים של מוחמד למאמיניו, והועלה על הכתב בנוסחו הסופי בסביבות שנת 650 לספירה (כעשרים שנה אחרי פטירת מוחמד).

לפי המסורת המוסלמית, הקוראן הוא ההתגלות האלוהית האחרונה (אחרי התנ"ך והברית החדשה), וכתוב בערבית טהורה ומיוחדת, שאינה ניתנת לחיקוי או לתרגום. הוא נערך בעיקר על ידי מזכירו של מוחמד, זיד בן ת'אבת, מן העיר מדינה (ייתכן אף כי היה יהודי וטמן

בספר רמזים שונים).

בקוראן 114 פרקים (פרק = סוּרָה), המסודרים לפי אורכם מן הארוכים ביותר לקצרים יותר (למעט הפרק הראשון המכיל 7 פסוקים בלבד).

למעשה, הראשון שעשה את הזיהוי בין "צלם אלהים" והשכל הוא כנראה **פילון האלכסנדרוני**, פילוסוף יהודי חשוב שחי באלכסנדריה ההלניסטית בסוף ימי בית שני, וביקש לשלב בין החשיבה היוונית עם היהדות:

ה'צלם' מתייחס לשכל, מנהיגה של הנפש ... למעמדו של המנהיג הגדול בעולם כולו, מקביל, כמסתבר, מעמדו של השכל האנושי באדם: הוא עצמו בלתי-נראה ורואה את הכול; מהותו נסתרת, והוא תופס את מהותם של האחרים.

(פילון, 'על בריאת העולם', **כתבי פילון**, כרך ב', עמ' 32)

לפי פילון, השכל הוא 'צלם אלוהים' לא בהכרח משום שהאל מזוהה כשכל (או בעל שכל), כפי שכתב הרמב"ם כשמונה מאות שנה אחריו, אלא בעיקר משום שהשכל הבלתי-נראה מושל ומנהל את נפש האדם כמו האל ביחס לעולם.

במשך השנים הוצעו פירושים רבים נוספים לביטוי "צלם אלהים" והוא קושר עם בחירתו החופשית של האדם, יכולתו היצירתית ועוד. כך או אחרת, ביטוי זה מעיד על גדולת האדם וייחודו לעומת יתר בעלי החיים.

התייחסו בתשובותיכם גם להסבר בעמוד הבא על "צלם" בדתות.

1. מהי הבעייתיות הדתית שמעורר הביטוי "צלם" ביחס לאל? (התייחסו לנקודת מבטן של דתות שונות, דתות מונותאיסטיות לעומת דתות אליליות).

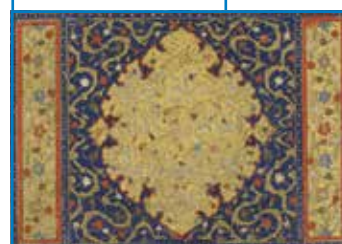
2. האם לדעתכם עשויות להיות השלכות מעשיות לבעייתיות זו? פרטו. (למשל בתחום האומנות הדתית, דרכי הפולחן וכד')

3. מה משותף לדתות המונותאיסטיות השונות ברעיון שהאדם נברא "בצלם אלהים", ובמה הן נבדלות זו מזו?

4. כיצד פירושיהם של הרמב"ם ופילון למושג "צלם" פותרים את הבעיה שהצגתם בשאלה 1? (תוכלו להתייחס גם לפירושים אחרים של המילה).

5. לפי הרמב"ם ופילון, מהו ייחודו של האדם שנברא "בצלם אלהים" על פני בעלי-חיים אחרים? חוו דעתכם.

6. הוגה הדעות הרוסי **ניקולאי א' ברדייב** (1874-1948) ראה ב"צלם אלהים" את כוח היצירה שבאדם, הממשיך כביכול את יצירתו של האל. הוא טוען כי "כשהאדם כופר בצלם אלהים שבו ומטשטשו, אין הוא יכול לשמור לאורך זמן על צלם האדם שבו, והחיה אז משתלטת עליו". הסבירו את טענתו וחוו את דעתכם עליה.

פתיחת הקוראן, כתב יד
מעוטר, איראן, 1510

“צלם אלהים” בנצרות ובאסלם

הנצרות כידוע מאמצת את ספרי המקרא בתור “הברית הישנה”. רעיון “צלם אלהים” מופיע בצורות שונות גם בספרי **הברית החדשה** (ראו מושג בפרק הבא), בעיקר כדי לציין את דרגתו המיוחדת של המאמין ואת קרבתו לאל. כך למשל, בדברי פאולוס (שאול התרסי) לעמים שאליהם פנה, מוצגת תפיסה של “צלם אלהים” לכל בני האדם “המתחדשים” בקבלת בשורת הנצרות:

“אֲנִי עֲתָה הִסִּירוּ כָּל־אֱלֹהִים מֵעֲלֵיכֶם: רִגְזוּ וְכַעַם וְרָשָׁע וְגִדּוּף וְדִבְרֵי נִבְלָה מִפִּיכֶם; וְאַל־תִּשְׁקְרוּ אִישׁ בְּעַמִּיתוֹ, אַחֲרֵי אֲשֶׁר פָּשַׁמְתֶּם אֶת־הָאָדָם הַיֵּשֶׁן וּפְעֻלֹתָיו, וּלְבָשֶׁתֶם אֶת הָאָדָם הַחֲדָשׁ הַמֵּתֻחַדֵּשׁ בַּדַּעַת בְּצֶלֶם בְּרָאוֹ, אֲשֶׁר אֵין־בּוֹ יוֹנִי וְיְהוּדִי ... וְלֹא עֶבֶד וּבֶן־חוֹרִין ...”

(האיגרת אל הקולוסים, פרק ג, פסוקים 8-11)

בקוראן (ראו מושג בעמוד הקודם) אין ביטוי מפורש מקביל ל“צלם אלהים” שבתנ”ך, אולי בגלל התפיסה המופשטת והלא-גשמית של האל **באיסלם**. אך נאמר שם למשל “בראנו את האדם בצורה מושלמת” (סורה 95, פסוק 8). ואף נאמר שם ביחס לבריאת האדם, שהאל אומר למלאכים “אני רוצה למנות לעצמי ממלא מקום עלי אדמות” (סורה 2, פסוק 30). למרות זאת, מעניין לציין את דברי החדית’ (מעין תורה שבעל-פה באסלם) ולפיו אמר מוחמד:

“כאשר אחד מכם נלחם ברעהו, יש להימנע מפגיעה בפנים, [ש]הרי אללה יתעלה ברא את האדם בצלמו ...” (בערבית: בצלמו – פי צורתה)

(למשל לפי מסלם בן חג’אג’, מסורת 2612).

דוגמא לאומנות מוסלמית. פינת תפילה מעוטרת בפסוקים מהקוראן (תורכיה, סוף המאה ה-13)

כמו כן, הקוראן מדגיש את ייחודם של בני האדם, למשל: “ביכרנו אותם על פני רבים מיצורינו” (סורה 17, פסוק 7); ומכאן הקביעה כי “הוא ברא לכם את כל מה שבארץ” (סורה 2, פסוק 29), “האם אינכם רואים כי אללה העמיד את כל אשר בשמים ובארץ לשירותכם ...” (סורה 20, פסוק 31). וכן “הצענו את האחריות לשמים, לארץ, להרים, אך הם סירבו לקבלה ולשאת בחובותיה, ורק האדם קיבלה על עצמו.” (סורה 33, פסוק 72)

בגלל התפיסה המופשטת של האל, התפתחה האומנות המוסלמית על-פי מגבלות הלכתיות (השְׁרִיפָה), שהחמורה ביותר שבהן כללה גם איסור ליצור דמויות של בני אדם, ובמיוחד במסגדים. כך התפתחה באסלם אומנות מופשטת יותר, המתבטאת בעיקר בחזרה על צורות גיאומטריות, פרטים מעולם הצומח, הכתב הערבי המפותל וכד’. עיטורים אלו מכונים: **ערבסקות**.

ב. קהלת: "ומותר האדם מן הבהמה"

בשאלה אם אכן יש לאדם יתרון כה בולט המקנה לו זכות לחשוב את עצמו נעלה על שאר בעלי החיים עוסק מחבר **מגילת קהלת**. תשובתו שונה מן ההשקפה המקראית הבאה לידי ביטוי בפרקי הבריאה (בראשית, פרקים א-ב), ועשויה להזכיר במידה מסוימת גישות בנות זמננו, הטוענות שאין הבדל מהותי בין האדם לחיה.

יט **כִּי מְקַרָּה בְּנֵי-הָאָדָם וּמְקַרָּה הַבְּהֵמָה, וּמְקַרָּה אֶחָד לָהֶם: כְּמוֹת זֶה בֵּין מוֹת זֶה, וְרוּחַ אֶחָד לְכָל; וּמוֹתֵר הָאָדָם מִן-הַבְּהֵמָה¹ אֵין², כִּי הִכַּל הַבַּל³.**

כ **הַבַּל הוֹלֵךְ אֶל מָקוֹם אֶחָד; הַבַּל תֵּיה מִן-הָעֶפֶר, וְהַבַּל שָׁב אֶל-הָעֶפֶר.**

כא **מִי יוֹדַע רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם – הָעֶלֶה הִיא לְמַעְלָה, וְרוּחַ, הַבְּהֵמָה – תִּירֶדֶת הִיא לְמַטָּה לָאָרֶץ.**

כב **וְרָאִיתִי כִּי אֵין טוֹב מֵאֲשֶׁר יִשְׁמַח הָאָדָם בְּמַעֲשָׁיו, כִּי הוּא חָלָקוֹ. כִּי מִי יִבְיָאֲנוּ לָרְאוֹת, בְּמָה שִׁיְהִיָּה אַחֲרָיו.**

(קהלת, ג, 19-22)

פירושי מילים

1. מותר האדם מן הבהמה = יתרון האדם על הבהמה.
2. אֵין = אין (כלומר אין יתרון לאדם על הבהמה).
3. הבל = אויר, דבר חולף וחסר-משמעות.

מותר האדם?
צילם: Yerlin Matu

לדברי קהלת, אין הבדל מהותי בין בני האדם ובעלי החיים. כולם סופם למות בלי כל שיוור. החיים הם "הבל הבלים - הכול הבל". כלומר - הכול כמו רוח (הבל-פה), בא והולך. דבר לא נותר יציב וקבוע בעולמנו. קהלת אינו חוסך ביקורת קשה מבני האדם. הוא מרבה לדבר על סכלותם (טיפשותם) ועל רשעותם של בני האדם, על יהירותם, תאוותיהם ורדיפתם אחרי מותרות חומריים.

קהלת מעמיד בספק את התפיסה המסורתית המבדילה בין בני אדם לבעלי החיים ולפיה נשמותיהם של בני האדם עולות השמימה עם מותם (כלומר, זכות לחיי נצח), ואילו נשמותיהם של בעלי החיים יורדות מטה (כלומר נשמת הבהמה מתה יחד עם הגוף). קהלת, ברוח המקרא בכללו, כופר ברעיון חיים שלאחר המוות.

סוף ספר משלי ותחילת ספר קהלת, בספר תנ"ך בכתב יד מאויר, סרברה, סוף המאה ה-13.

מגילת קהלת

אחת מחמש המגילות במקרא (יחד עם אסתר, שיר השירים, רות ואיכה) בחלק ה"כתובים" שבתנ"ך. מגילה זו שייכת לספרות החכמה במקרא ומכילה תובנות פילוסופיות, תהיות על משמעות החיים ועצות לחיים נכונים וטובים.

המגילה מיוחסת ל"קהלת בן דוד מלך בירושלים", שהוא על-פי המסורת, שלמה המלך, שכתב אותה בימי זקנתו. במגילה קהלת מעלה ספקות קשים באשר למשמעות חייו ומעשיו של האדם. עובדה זו הביאה את חז"ל לדון בשאלה אם יש לגנוז את המגילה - לצד ספרים אחרים שנגנזו - ולא לכלול אותה בתוך קובץ ספרי התנ"ך. לבסוף החליטו לכלול את המגילה בתנ"ך ואף נקבע שתיקרא בבית הכנסת - בשבת של חול המועד סוכות.

על פי מחקר המקרא המדעי, מגילת קהלת נכתבה בתקופה מאוחרת הרבה יותר, והיא מכילה השפעות של התרבות היוונית-הלניסטית (במאות האחרונות לפני הספירה הנוצרית).

פתגמי חכמה רבים השגורים בפינו לקוחים מדברי קהלת, ביניהם: "טובים השניים מן האחד", "טוב שם משמן טוב", "יוסיף דעת יוסיף מכאוב", "עת מלחמה ועת שלום" ועוד.

אם אכן כך - מה החשיבות של חיינו בעולם? מה המטרה של מעשינו? אושר? הנאה גופנית? רכישת חכמה? והרי גם חכמת האדם וגם אושרו ילכו עמו לקבר עם מותו.

קהלת מגיע למסקנה שהדבר החשוב ביותר הם חיי הממשיים של האדם על פני הארץ, ובחיים אלה מה שראוי הוא לשמור את מצוות האל אשר הורה את הדרך הנכונה שיש ללכת בה. אך לא נאמר דבר על תפקידו המיוחד של האדם בבריאה. הוא חלק ממנה, כפוף לחוקיה, לצד בעלי החיים האחרים. לפי קהלת, ייחודו של האדם הוא, לכל היותר, יכולתו להיות כפוף גם למערכת צווים שמקורה באלהים ואפשרותו לבחור בדרך החיים שהאל ממליץ עליה.

1. קהלת קובע כי "מקרה (=גורל) בני האדם" זהה ל"מקרה הבהמה". הסבירו במה, לדעת קהלת, זהה גורלם של האדם והבהמה.
2. מהו הקשר בין השוויון בגורלם של האדם והבהמה, לפי קהלת, ובין מסקנתו כי "מותר האדם מן הבהמה - אין".
3. בפרק ג פסוק 21 שואל קהלת: "מי יודע רוח בני-האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ"?
א. הסבירו שאלה זו.
ב. כנגד איזו טענה (בדבר יתרונו של האדם על הבהמה) מופנית שאלה זו?
4. איזו תחושה עוררו בכם הפסוקים שלמדתם במגילת קהלת? מה יכול להיות הקשר בין רוח הדברים בפסוק 21 לבין המסורת לפיה שלמה המלך כתב דברים אלה בערוב ימיו?
5. דבריו של קהלת מעוררים בעיה לא פשוטה. אם אכן "מותר האדם מן הבהמה-אין" ו"הכול הבל", מהי משמעות החיים? מה הטעם לחנך בני אדם לרכישת דעת ולעשיית הטוב? מה הטעם לשאוף לחברה טובה וצודקת יותר? הלא ממילא גורלנו יהיה זהה לגורל הבהמה!
מה דעתכם?

על זכויות בעלי-חיים

רכב החילוץ וההצלה של
העמותה הישראלית "תנו לחיות
לחיות". צילום: דוג'רית.

בישראל אף נחקק בשנת 1994 חוק "צער בעלי חיים" (מושג ששורשיו במסורת היהודית) שנועד להגן על בעלי חיים, ושקובע איסורים ודרכי ענישה על פגיעה בבעלי-חיים (על ידי עינוי והתעללות, ארגון קרבות בין בעלי חיים, העבדה מוגזמת ועוד).

לטענה שאין יתרון לאדם על החיה יש כמובן גם השלכה לא רק על מעמד האדם אלא גם על מעמדם של בעלי החיים. כידוע ישנן גם תרבויות ודתות בעולם שבהן נהנים חלק מבעלי החיים ממעמד מקודש (למשל החתולים במצרים העתיקה, או הפרות בהודו עד ימינו). ומנגד, בשל ציד או דיג מבוקרים מצויים כיום לא מעט מינים של בעלי חיים בסכנת הכחדה.

בעידן המודרני נושא מעמדם המוסרי והמשפטי של בעלי החיים עולה ביתר שאת. דוגמא מובהקת לכך היא ריבוי הארגונים העוסקים בהגנה על בעלי-חיים ופועלים למען זכויותיהם, וגם הפילוסופיה, האומנות והמערכת הפוליטית והמשפטית מתמודדים עם כך. כמו כן, הולכות ומתפשטות - בעיקר בקרב צעירים - תופעות הצמחונות או הטבעונות. (עוד על נושא **הצמחונות** - ראו להלן).

פרשנות המקרא בימי הביניים

פרשנות התורה והמקרא בכלל אחרי חז"ל נחלקת לשתי תקופות עיקריות: ימי הביניים (בעיקר במאות 10-15) והעת החדשה (בעיקר מן המאה ה-18 ואילך, על רקע ההשכלה והמודרנה). הפרשנות בתקופות אלו מושפעת מאוד מתהליכים וממגמות שהתקיימו בעולם הסובב באותו זמן, והיא אף שונה באופייה ממקום למקום.

פרשנות המקרא בימי הביניים התקיימה בעיקר במרכזים היהודיים בספרד (בעיקר בעת "תור הזהב" היהודי שם) ובארצות האסלאם וכן באירופה הנוצרית (צרפת, פרובנס, אשכנז/גרמניה).

פרשנות זו כוללת יתר דגש על ענייני לשון וחקר השפה העברית (שבדרך כלל לא הייתה שפה מדוברת), וכן בפרשנות רעיונית ואפילו פילוסופית או קבלית של המקרא.

בין הפרשנים הבולטים נזכר את ר' סעדיה גאון (רס"ג), ר' שלמה יצחקי (רש"י), ר' אברהם אבן עזרא (ר"ע), ר' דוד קמחי (רד"ק), ר' משה בן נחמן (רמב"ן), ר' לוי בן גרשום (רלב"ג), דון יצחק אברבנאל, ר' עובדיה ספורנו ורבים אחרים. הרמב"ם אמנם לא חיבר פירוש שיטתי למקרא אולם בחיבוריו השונים משוקעים פירושים מקוריים לרבים מפסוקי המקרא.

מוד הפתיחה לפירושו של ר' אברהם אבן עזרא לספר שמות. הפירוש יצא בדפוס בעיר נאפולי בסוף המאה ה-15

פרשנות הפסוקים מקהלת

לפניכם שני פתרונות שמציעים פרשנים שחיו בספרד בימי הביניים והתמודדו עם השאלה:

1. "כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה ... ורוח אחד לכל" – זה הפסוק (נאמר) על מחשבות בני אדם שלא חכמו ו(שלא) השכילו. כי בראותם שמקרה אחד לאדם ולבהמה בחיים ובמוות, חשבו כי רוח אחד לכל ואין לאדם מוֹתָר (יתרון) מן הבהמה.

(ר' אברהם אבן עזרא, מאה 12, פירוש לתנ"ך)

2. "ומוֹתָר הָאָדָם מִן הַבְּהֵמָה – אֵין, כִּי הַכֹּל הֶבֶל" – רוצה לומר: אם כל מעשה האדם היה הבל, שלא עסק כי אם באסיפת הקניינים (=בענייני רכוש וכסף) וכדומה, אבל לא כן אם עסק בתורה ובמעשים טובים.

(ר' דוד קמחי, מאה 13, פירוש לתנ"ך)

מאגר מילים:

אנשים
משכילים
אוהבי כסף
ורכוש
כל בני האדם
עושי מעשים
טובים
אנשים לא
משכילים
לומדי תורה

1. היעזרו במאגר המילים שלפניכם והשלימו את המשפטים הבאים:

על אילו בני אדם יהיה נכון לומר:

"מותר האדם מן הבהמה – אֵין".

לפי קהלת:

לפי פירוש אבן עזרא:

לפי פירוש ר' דוד קמחי:

ועל אילו בני-האדם לא יהיה נכון לומר פסוק זה

לפי פירוש אבן עזרא:

לפי פירוש ר' דוד קמחי:

2. הסבירו, לאור התרגיל הקודם, כיצד פתרו שני הפרשנים את הקושי העולה מקביעתו של קהלת: "מותר האדם מן הבהמה – אֵין".

3. עם איזה משני הפירושים אתם מזדהים? נמקו.

חזון הצמחונות

ההשוואה העולה כאן בין אדם ובעלי חיים עשויה לא רק להוריד את מעמדו של האדם, אלא באותה מידה - לרומם את מעמדם של בעלי החיים.

רצוי להזכיר כי בספר בראשית נאמר לאדם שמזונו יהיה מן הצומח ומכאן משתמע שנאסר עליו לאכול בעלי חיים ורק אחרי המבול הותר האיסור. כך, בפרק ט' בבראשית, בעקבות ההיתר לאכול בעלי חיים, הדגישה התורה את האיסור על בני אדם לרצוח בני אדם אחרים תוך הסתמכות על בריאתם בצלם אלהים. איסור זה הוא אוניברסאלי, ועל כן חל על כל בני האדם:

וְאָתְּ אֶת דְּמִמֶּכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֲדָרֵשׁ מִיַּד כָּל-חַיָּה אֲדָרֵשְׁנִי
וּמִיַּד הָאָדָם מִיַּד אִישׁ אָחִיו אֲדָרֵשׁ אֶת נַפְשׁ הָאָדָם.
שִׁפְךָ דָּם הָאָדָם - בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ
כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם.

(בראשית ט, 5-6)

הסופר היהודי-אמריקאי, יצחק בשביס זינגר (1904-1994), זוכה פרס נובל לספרות, שהיה צמחוני, הרבה להזכיר הן בספריו והן בראיונות עמו את הסבל שגורם המין האנושי לבני אדם ולבעלי חיים כאחת. כך, למשל, הוא מספר ברשימתו "אני קורא את הספרות המודרנית" בתוך ספרו "אנשים בדרכי", על רגשות ההתמרמרות שהתעוררו בו בצעירותו כלפי המין האנושי:

מי צריך את המין האנושי? מה הטוב שהוא עושה? בפועל עושה הוא רק רע. הוא אוכל את כל החיות. הוא פושט את כל העורות. הוא יוצא לציד ומשתעשע בדמם של יצורים חפים מפשע. הוא מארגן מלחמות חשוכות, פוגרומים. הוא יוצר כל מיני פריווילגיות [זכויות יתר] לעצמו, ועבדות וחרפה וכלימה לאחרים...

בסיפורו "כותב המכתבים", מספיד הרמן, גיבור הסיפור, את העכברה שחיה עמו ומתה בגללו, במעין התרסה על העמדה המקובלת כלפי בעלי-חיים:

"מה הם יודעים - כל המלומדים הללו, כל הפילוסופים הללו - על שכמותך? הם שכנעו את עצמם כי האדם, הנפשע שבכל המינים, הוא נזר הבריאה. כל היצורים האחרים נבראו רק כדי לספק לו מזון, עור, ולסבול ייסורים והשמדה. מבחינתם, כל בני האדם נאצים..."

יצחק בשביס זינגר

(1902-1991)

סופר יהודי פולני, מגדולי סופרי האידיש. נולד למשפחה חרדית, אך עם התבגרותו, כשעבר לעיר וורשה, נחשף לעולם ההשכלה הכללית, והפך לעיתונאי וסופר. בשנות השלושים לחייו היגר עם אחיו לארה"ב. את השם "בשביס" אימץ לעצמו כדי להנציח את שם אמו בת-שבע שנספתה בשואה. בכתיבתו בא לידי ביטוי המתח בין דמותו כאיש מאמין המצוי בעומק ההווה היהודי, ובין היותו אדם מודרני שכבר מצעירותו הפסיק להקפיד על שמירת מצוות. המעבר לצמחונות התרחש בתקופה מאוחרת בחייו, כאשר היה כמעט בן שישים. בשנת 1978 זכה בפרס נובל לספרות (את נאומו שם החל באידיש, כמחווה ל"שפה של גלות, בלי ארץ, בלי גבולות"). ספריו תורגמו לעשרות שפות ואחדים מהם הפכו למחזות ולסרטים, שהנודע שבהם "ינטל".

בזכות הצמחונות. כרזה

בשטוקהולם, שוודיה, האומרת:

[גם] לבשר יש שתי עיניים. אכלו

צמחוני, 2006, צילם: Romuald

(CC BY 2.0), Bokéj

בשבים זינגר האמין באמונה שלמה בדברים ששם בפי יוסף שפירא, הגיבור הצמחוני בספרו "החוזר בתשובה":

כל עוד אנשים שופכים דמם של יצורי אלוה - לא ייכון שלום עלי
אדמות. אך כפסע [פסיעה, מרחק קטן] בין שפיכת דם בעלי-חיים
לבין שפיכת דם אדם.

במחשבה היהודית המודרנית עסק בכך למשל **הראי"ה קוק** בקובץ "חזון הצמחונות והשלום", אשר לוקט על ידי תלמידו "הנזיר", הרב דוד כהן, בשנת 1904. הרב דוד כהן עצמו היה צמחוני, ובחיבור זה ביקש לתת משמעות מוסרית, רוחנית ודתית לדרך זו בעקבות דברי רבו.

ביסוד החיבור עומדת ההכרה ברגש היושר הטבעי של בני אדם כלפי בעלי חיים וההתנגדות לגישות העושות אידיאליזציה של אכילת בעלי חיים כחלק משלטון האדם בטבע. החיבור עוסק בהלכות כשרות וברעיונות העמוקים העומדים מאחוריהם, ומציג את הצמחונות כאידיאל שהתקיים בשחר האנושות (כאמור, לאדם הראשון הותר לאכול רק מן הצומח), ואשר עתיד לחזור לעתיד-לבוא כחלק מתהליך גאולת העולם (לפי הרב קוק, במקדש העתידי לא יוקרבו קרבנות מן החי). עם זאת, לדברי הרב קוק, חזון הצמחונות והשלום עודנו רחוק, והעולם המוכר לנו רחוק ממצב אידיאלי זה. הוא דוחה את הדו-פרצופיות לדעתו של מי שמביעים בזמננו סלידה מהקרבת קרבנות לאל, כאשר הם עצמם אוכלים בשר ואינם חיים בדרגה מוסרית גבוהה.

ממלכת השלום (1826),

הצייר האמריקאי Edward Hicks, בעקבות חזון אחרית הימים של הנביא ישעיהו (י"א) "וְגַר זֶאֵב עִם כְּבֶשֶׂת וְנֹמֵר עִם גֹּדִי יִרְבֹּץ ..."

**הרב אברהם יצחק הכהן
(ראי"ה) קוק (1865-1935)**

מגדולי הרבנים, הוגי הדעות והמנהיגים היהודיים בארץ ישראל במאה העשרים. מאבות הציונות הדתית. הקים את הרבנות הראשית ושימש כרב הראשי האשכנזי הראשון של ארץ ישראל.

עלה ארצה ב-1904 מלטביה, שם שימש ברבנות, והיה ממדמויות המפתח של העלייה השנייה. בניגוד לרוב המנהיגים החרדיים בני זמנו, תמך הרב קוק במפעל הציוני למרות שזה הונהג בעיקרו על ידי אנשים חילוניים שפרקו מעליהם את עול התורה. הוא גיבש תורה פילוסופית-קבלית שראתה ערך מיוחד שבמעשיהם החלוציים כחלק מן התהליך המתמשך של הגאולה בדרך הטבע. דרכו ופועלו ספגו התנגדות קשה וביקורת חריפה בעולם החרדי.

כדי לפתח את לימוד התורה החדש הנדרש לעת הזו הקים את "הישיבה המרכזית העולמית" (שנודעה לימים ועד היום כישיבת "מרכז הרב"), וחזונו היה למשוך אליה עילויים מכל רחבי העולם כדי "להחזיר עטרה ליושנה ולהשתלם בתורת ארץ ישראל ובתחיית הקודש על אדמת הקודש".

הרב קוק חיבר עשרות חיבורים, המתמודדים ברובם עם המציאות החדשה של זמנו - הן בתחום ההלכה (למשל בתחום המצוות התלויות בארץ) והן בתחומי המחשבה. בין חיבוריו המרכזיים: אורות, אורות הקודש, שבת הארץ (על מצוות השמיטה), מוסר אביר.

לדבריו, בין העבר הרחוק והעתיד-לבוא אנו מצויים במצב הביניים, שבו יש בתורה כביכול הכרה זמנית בחולשת האדם ובתאוותו היצרית: "וְאִמְרַתְּ אֲכָלָה בָּשָׂר, כִּי תֵאָמַר נַפְשִׁי לֶאֱכֹל בָּשָׂר, בְּכָל אֶתְנָת נַפְשִׁי תֹאכַל בָּשָׂר" (דברים יב, כ). ובלשונו:

פירושי מילים

1. חולשת האדם מבחינה חומרית, יצרית.
2. כלומר: כשהאדם אינו מספיק מוסרי אפילו בדברים בסיסיים יותר.
3. חיץ - גדר, גבול, הבדל.
4. כלומר: היתר אכילת הבשר מהווה תזכורת לתביעה המוסרית מן האדם ולדרגתו המיוחדת.
5. חייל - כוח.
6. תרבות (CULTURE).

כל זמן שהמעמד המוסרי של האדם מכל צדדיו – בין מצד חלישות החומר¹ ... בין מצד עצם מדרגת המוסר הנמוכה² שלא הגיע זמנה כלל להיות אפילו רשאים להיטפל עם הצד המוסרי של משפטי בעלי חיים – על כן, כל אותו הזמן הגדול והארוך שהאדם עודנו נזקק ונדרש לאכילת בשר ... עוד יש חפץ בהחזקת החיץ³ המבדיל בין האדם ובין יתר החיים, מצד צורך שמירת מעלתו המוסרית שלא תתחבל ותיטשטש⁴ – [...]

אמנם בהגיע תור האנושות לצעדים היותר רמים, בהירפא כליל המחשבה של הנפילה המוסרית, שגרמה את הצורך של שימת איבה בין הגזעים, כמקום שהייתה ראויה להתכונן דרך סלולה, של יחס אהבה ואחוזה בין האדם לכל החי, אז – מנותן] ברכת הטבע, מיתרון המוסר וטוב ההנהגה, ויותר מכל, מעונג החכמה ... יימלא האדם אומץ וחייל⁵ עד לאין צורך לשימוש אכילת בשר ... ותכונת המוסר תתרומם כל-כך ... [עד] העת ההיא שהיא ראש פסגת הגעת הקולטורה⁶ הטהורה ...

מלוקט על-פי הראי"ה קוק, **חזון הצמחונות והשלום**, 1904

1. מהי הדילמה העולה סביב שאלת הצמחונות, ומהם הערכים המתנגשים בה?
2. לאור דברי בשביס-זינגר והרב קוק, הציגו שלושה נימוקים **התומכים** בצמחונות, וחשבו על שני טיעונים **המתנגדים** לה.
3. מהי עמדתכם בדילמה זו? נמקו.
4. מדוע לפי הרב קוק יש לקבל ולאפשר את אכילת הבשר היום, למרות מעלתה של הצמחונות? חוו דעתכם.
5. כיצד לדעתכם יש להבין את השיעון המופיע בבראשית פרק ט' לאיסור לרצוח בני אדם?
6. קראו במרשתת והביאו דוגמאות לדיון הפילוסופי והציבורי המתקיים כיום בארץ ובעולם ביחס לנושאי הצמחונות והטבעונות. חוו דעתכם.

חזון הצמחונות והשלום.
מאכלים מן הצומח ומוצרי חלב

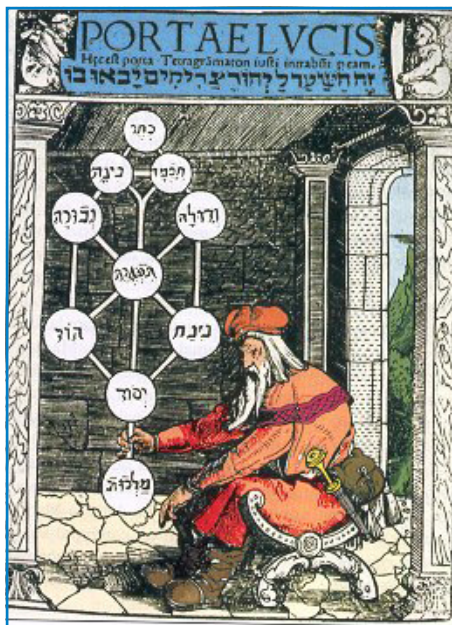
2. חז"ל: "חביב אדם שנברא בצלם"

משנה

המשנה היא החיבור השיטתי הראשון של התורה שבעל-פה שנוצרה אחרי המקרא (התורה שבכתב). המילה נגזרת מן השורש ש"ה, כלומר: לימוד, שינון וחזרה. חכמי המשנה (המכונים בארמית תנאים) פירשו והרחיבו את דיני התורה שבכתב והתאימו אותם לזמנם.

המשנה נערכה בארץ ישראל בסוף המאה השנייה לספירה בידי ר' יהודה הנשיא וחכמי דורו, וכונסו בה מסורות, דעות ומחלוקות רבות של התנאים, חכמי המשנה, במשך כמאתיים שנה, ובעיקר אחרי חורבן בית שני (70 לספירה).

המשנה כתובה בעברית ולשונה קצרה ותמציתית. היא עוסקת בכל תחומי החיים ומסודרת על פיהם לששה סדרים (ש"ס): זרעים (עבודת האדמה), מועד (שבת ומועדים), נשים (חיי משפחה), נזיקין (סדרי החברה), קדשים (ענייני המקדש), טהרות (ענייני טומאה וטהרה). בראשי תיבות - זמ"ן נק"ט. בכל סדר כלולות מסכתות (חיבורים קצרים) לפי נושאים, כגון: מסכת ברכות, שבת, קידושין, אבות וכו'.

בצלם אלהים עשה את האדם.
ציור של אילן ספירות האלוהות בקבלה,
מתוך התרגום הלטיני של פאולו ריצ'ו
לספר "שערי אורה" של המקובל
ר' יוסף ג'קטיליה, מאה 16

המסורת היהודית מדגישה לא רק את כישוריו הייחודיים של האדם, לרבות יכולתו לקרוא בשם לכל עצם בעולם, אלא גם את אחריותו להמשך קיום העולם. היא מעניקה ממד של קדושה לחייו. גם תפיסות הומניסטיות מודרניות מעמידות במרכז את **האדם ומשמעות חייו**. כפי שראינו, תיאור בריאת האדם, זכר ונקבה, בפרק הראשון של ספר בראשית מציג בפנינו ביטוי רב משמעות, שמשמשים בו בהקשרים שונים גם בעידן המודרני: **צלם אלוהים**.

חז"ל בעקבות המקרא ראו בייחוד זה מאפיין המשותף לכלל בני האדם באשר הם. וכפי

שנראה במקור שלפנינו, הם לא ראו שום סתירה בין הכרה בשוויון כל בני האדם בפני האל, ובין מקומו המיוחד של עם ישראל בעולם. וכך אומר ר' עקיבא במסכת אבות שבמשנה:

[אמר רבי עקיבא:] חביב אדם שנברא בצלם.
חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם,
שנאמר: "כי בצלם אלהים עשה את האדם". (בראשית ט, 6).
חביבין ישראל שנקראו בנים למקום.
חבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום,
שנאמר (דברים יד): "בנים אתם לה' אלהיכם". [...]

(משנה, מסכת אבות, פרק ג משנה יד)

ששה סדרי משנה. חלון מצובצב (ויטראז') בבית הכנסת התוניסאי "אור תורה" בעכו, צילום: Ilana Shkolnik-Langsam (Pikiwiki Israel)

פירושי מילים

חביב - בעל ערך, אהוב

חיבה - ערך, אהבה

יתירה - מיוחדת, נוספת על המקובל

בנים למקום - בנים לאלהים, אהובים עליו

1. הסבירו את משמעות דברי רבי עקיבא "חביב אדם שנברא בצלם". בעיני מי הוא חביב ומדוע?
2. האם יש סתירה בין שתי הקביעות בדברי ר' עקיבא: "חביב אדם שנברא בצלם" ו"חביבין ישראל שנקראו בנים למקום"? כיצד לדעתכם יש להבין את היחס בין שתייהן?
3. מהו לדעתכם ההבדל בין הדימוי של 'בנים' ובין הדימוי של 'נבראים' (בצלם)?
4. לפניכם קטע מנאום שנשא נשיא המדינה, ראובן ריבלין, בטקס של ערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה ביד ושם (שנת תשע"ו, 2016), המתייחס לדברי המשנה:

אני מאמין כי זיכרון השואה לדורות, צריך לעמוד על שלוש מושגים יסודיים: ראשית, לעולם נגן על עצמנו בעצמנו ... שנית, שותפות גורל יהודית. במחנות המוות היינו כרוכים כולנו בגורל אחד ... לעולם נכיר בחוט הנעלם הקושר אותנו, בני העם היהודי, לאגודה אחת. שלישית, "חביב אדם שנברא בצלם". זוהי האמת היהודית האנושית היסודית ביותר, וזהו גם הנוגדן העמוק ביותר לזוועות השואה, שם היינו אנחנו ובני עמנו, כולנו, לרמש, לנמלה, לתת-אדם. חביב אדם, כל אדם, שנברא בצלם. אם נרצה ואם לאו, השואה מטילה חובה קשה ואיומה על האומה היהודית בהתנהלותה המדינית והבינלאומית, ועלינו לבחון את מהלכינו והכרעותינו לאור עקרון יסודי זה ...

- א. כיצד קושר הנשיא ריבלין בין המקורות שלמדנו (סיפור בראשית והמשנה) ובין זיכרון השואה וקיום מדינת ישראל?
- ב. מדוע לדעתכם חשוב לו לקשר בין הדברים?

חביב אדם שנברא בצלם. ראובן ריבלין, נשיא המדינה, בעת הענקת תעודות ההצטיינות לחיילים ולחיילות מצטיינים בבית הנשיא, יום העצמאות, 2017

רבי עקיבא בן יוסף

מגדולי התנאים (חכמי המשנה) בארץ ישראל. חי בשנים 50-136 לספירת הנוצרים. היה בן למשפחה של גרים (מי שהצטרפו לעם היהודי). על פי אחת האגדות, היה בצעירותו רועה צאן חסר השכלה, שלא ידע אפילו קרא וכתוב. רחל, בתו של אחד מעשירי ירושלים, התאהבה בו ונישאה לו למרות צונו ולמרות היותו עם הארץ (כיניו לאדם לא משכיל). בהשפעת רחל אשתו החל ללמוד כשהיה בן ארבעים, והיה לאחד מגדולי החכמים בדורו, ולימים אף נעשה מנהיג הדור.

למרות גזירות הרומאים בתקופתו (גזרות אדריאנוס קיסר) הוא חיזק את לימוד התורה ואת קיום המצוות, ואף תמך במרד בר-כוכבא ברומאים. הוא נתפס בידיהם והיה אחד מ'עשרת הרוגי המלכות' שהומתו בעינויים קשים. לפי האגדה, בעת יציאת נשמתו קרא רבי עקיבא את הפסוק המבטא את אמונתו - "שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד" (קריאת שמע).

רבי עקיבא פיתח גישה ייחודית ביחס לשיטת המדרש (שיטה מיוחדת בלימוד התורה) ואף החל לקבץ את דברי התנאים ולהעלות אותם על הכתב - דבר שהיווה בסיס לעריכת המשנה בדורות שאחריו.

הוא העמיד בחייו דור של תלמידים שהנהיגו את העם לאחר מותו.

איור לדמותו של ר' עקיבא, הגדת מנטובה, איטליה, מאה 16

נולד בעיר טאוריט שבמרוקו. למד תורה מאביו, חכם שמעון הכהן סקלי, שהיה אב בית הדין בעיר. בן 18 נישא למרת אליס, ממנה נולדו להם ששה ילדים. בהיותו בן 30 עברו לעיר החדשה (אל ג'דידה) (מזאגאן), שם מילא מגוון תפקידים בקהילה, וכעבור שנים אחדות עבר לצרפת, והקים בעיר מרסיי את קהילת 'צץ חיים' (שכללה בית כנסת, ישיבה ואגודת עזרה וחסד). בשנת 1993 עלה ארצה והתיישב בירושלים, שם המשיך ללמד תורה ברבים. פרסם שני ספרים: 'מאוהלה של תורה' (דרשות לספרי בראשית ושמות ובראשית); ו'יקרא דשכבי' (בארמית: כבוד הנפטר) - דרשות לכבוד נפטרים.

מקורות משותפים - יחסים מורכבים. ויכוח דתי בין מלומדים נוצרים ויהודים, חיתוך עץ של יוהאן פון ארמסשהיים מ-1483

חביב אדם - חביבים ישראל:

הסמיכות של שני העניינים - מעלתו של האדם ומעלתם של ישראל, מעידה על כך ש"אדם" במשנה אכן מכוון לכל אדם באשר הוא. עם זאת היו מעט פרשנים שניסו לקשר בין שני העניינים ולטעון ש"צלם אלהים" היא מעלה מיוחדת בישראל. כאמור, פרשנות זו אינה מתיישבת עם לשון המשנה, וכבר ראינו כי רעיון הצלם אף נקלט בדתות אחרות. לעומת גישה כזו חשוב לנו להציג, כדוגמא, את דבריו הבאים של הרב אליהו הכהן:

'חביב אדם שנברא בצלם' - זה נאמר על כל אדם ואדם, כולל יהודי או גוי, צדיק או רשע. צלם שנתכוון אליו רבי עקיבא לא דמות הפרצוף, אלא צלם הדעת לעומת בעלי החיים, כי האדם עולה בערכו על הדוממים הצומחים ובעלי החיים. העולם וכל אשר בו נבראו לשמש את האדם שהוא אדון כל הנבראים.

אחר כך, 'חביבין ישראל שנקראים בנים למקום' ... - לכאורה נראה כאילו שיש סתירה בין הכלל הראשון שהוא שוויון מוחלט, לכלל השני שהוא הבדל במעלה. אבל למעשה אין כאן סתירה. בני האדם היו כולם שווים, אך כל אחד מהם בחר דרך לעצמו. ... מתחילה לא היה הבדל בין העמים, וכל אחד היה יכול לבחור בדרך הטובה והישרה ... גם אחרי מתן תורה לעם ישראל לא נסגרה בפני עמים אחרים הדרך להתעלות ...

חכם אליהו הכהן, יקרא דשכבי, ירושלים, 2002, עמ' ק"פ-קפ"א

שאלות?

1. כיצד מפרש חכם הכהן את הביטוי "צלם", ומדוע לדבריו הוא מיוחס לכל אדם באשר הוא?
2. מדוע לדעת חכם הכהן אין סתירה בין "חביב אדם" ובין "חביבים ישראל"? השוו בתשובתכם לשאלה 2 בעמוד הקודם.

"צלם האדם"

האדם כנושא מרכזי של האומנות המודרנית. "אוסף התמונות של הארכידוכס ליאופולד", ציורו של הצייר הפלמי בן המאה ה-17, דִּייד טֵינִיֶרס הבן (במרכז הציור, מחזיק כובע)

חוקר טבע וגאולוג אנגלי המוכר בתור "אבי תורת האבולוציה" (מן המילה האנגלית Evolution, התפתחות). למד תאולוגיה [מדע הדתות] וביולוגיה, אך זנח את לימודיו לצורך סיורי מחקר במקומות שונים בעולם (נודעו במיוחד סיוריו באיי ג'לפגוס באוקיינוס השקט), שבהם הוא ניהל תצפיות על עולם החי, ועל פיהם הגיע למסקנותיו על אודות עקרון "הברירה הטבעית" ותפקידה באבולוציה. בעקבות תצפיותיו ומחקריו הממושכים פיתחו דרווין ועמיתו אלפרד ראסל וולאס את תורת האבולוציה, ובשנת 1859 פרסם דרווין את חיבורו הנודע "מוצא המינים".

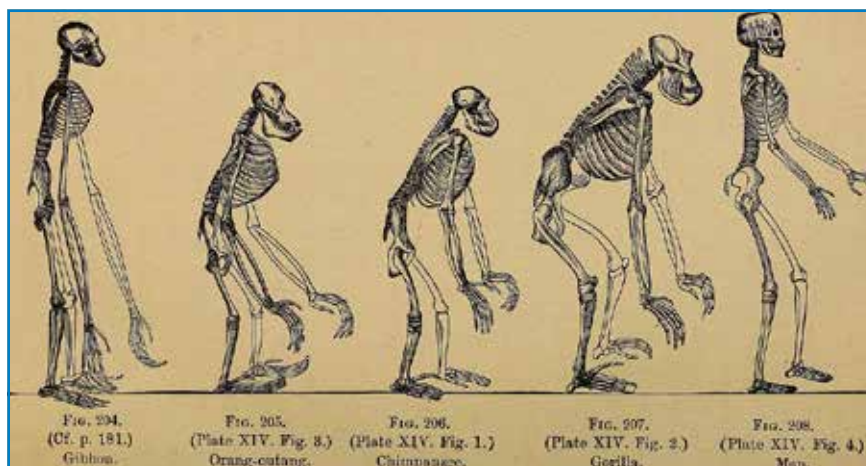
תורת האבולוציה

תורת האבולוציה היא תאוריה מדעית הגורסת כי תהליך ההתפתחות המינים השונים של בעלי החיים התרחש על פני מיליוני שנים. לפי תורה זו, כל היצורים החיים, כולל האדם (הומו ספיינס), התפתחו בצורה הדרגתית ומסופעת מ'אב קדמון' משותף שהוריש תכונות בסיסיות המשותפות לבני האדם ולכל יתר בעלי החיים על פני כדור הארץ. מינים חדשים התפתחו (ונוצרו מתפתחים) באמצעות המנגנון העיקרי לשינוי אבולוציוני - הברירה הטבעית - כלומר, מינים שונים מתפתחים על פי יכולת ההתאמה שלהם לתנאי הסביבה המשתנים, ללא תכנון מוקדם והכוונה בידי כוחות על-טבעיים (כמו אלוהים). בכך מסבירה תורת האבולוציה כיצד התפתחו המינים השונים של בעלי חיים על פני כדור הארץ, ומדוע יש מגוון רב כל כך בעולם החי.

תורה זו הפכה את פני מדע הביולוגיה והשפיעה רבות על המדע בכללותו. תגליתו הגדולה של דארווין גררה ביקורת והתנגדות הן בקהילת המדענים והן בקרב ציבור שמרני, כיוון שהסבירה את קיום עולם החי שלא על פי האמונה של בריאה "יש מאין". כיום הרוב המוחלט של מדענים בעולם מקבל את תורת האבולוציה.

3. תורת האבולוציה: במה אנו שונים משאר היצורים בממלכת החי?

לעומת התפיסה המקראית של הבריאה שהצגנו לעיל, תורת האבולוציה שניסחו דרווין וממשיכיו מבקשת להסביר באופן מדעי את קיום עולם החי כפי שאנו מכירים אותו. המקור המקראי הדתי-אמוני מתאר בריאה של בעלי חיים לסוגיהם בידי אלהים, המעניק לבני האדם ערך מיוחד ונעלה על שאר החיות, ואילו התאוריה המדעית מתארת מציאות שבה האדם נבדל מיתר בעלי החיים כפועל יוצא של תהליכים התפתחותיים הכפופים לחוקי הטבע, אך אין בינו ובינם הבדל מהותי.

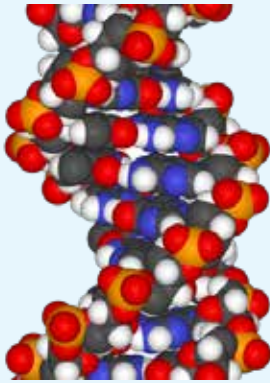
תרשים המדגים את האבולוציה של האדם, Ernst Haeckel, 1866

נקרא שני קטעי מקורות המשקפים את התפיסה המדעית המקובלת. הראשון - מתוך דבריו של פרופ' ריצ'ארד דוקינס, ביולוג אבולוציוני והוגה דעות בריטי בן ימינו, שהתפרסם גם בזכות ספרי מדע פופולרי שכתב.

היכן נמצא האדם? "עץ-חיים" המציג את ההתפתחות של סוגי החיים לאורך האבולוציה. מן הגלריה במוזיאון המלכותי Ontario, טורונטו. צילום: Keith Schengili-Roberts (וויקיפדיה)

א. "בני האדם הם בעלי חיים"

קטע מרצף הדנ"א האנושי

"בני האדם הם בעלי חיים ... בין החיות, אנו קופים אפריקניים ...

אחת הדרכים להבין, מה הופך אותנו לבני-אדם, היא לשאול: "מה ההבדל בינינו לשאר הקופים, ובמה אנו שונים משאר היצורים בממלכת החי? במה ייחודנו?" למשל, בשונה מקופים אחרים, אנו הולכי-על-שתיים וידינו חופשיות לעשות דברים שִׁקופים אחרים אינם מסוגלים לעשות. יתר על כן ... יש לנו מוחות גדולים בהרבה ממוחות הקופים האחרים. עוד דרך להבין מה הופך אותנו לבני אדם היא לשאול "מה הופך אותנו לאנושיים?" מהן האיכויות שאנו מוקירים ושואפים לממש, איכויות שהופכות אותנו לאנושיים ולא בהמייים?

לנו יש מוח גדול. למינים אחרים של בעלי חיים יש יתרונות ייחודיים משלהם ... לכלבים ולקרנפים חוש ריח מפותח ביותר. לעטלפים חוש שמיעה יוצא דופן. בני האדם אינם מצטיינים כלל בתחומים אלו. אנו טובים בחשיבה, זיכרון, חישובי מספרים דמיון ודיבור.

גם מינים אחרים יודעים לתקשר, אך אין מין אחר שיש לו שפה מורכבת ומפותחת, עם דקדוק ותחביר. לאף מין אין ספרות, מוסיקה, אמנות, מתמטיקה או מדע. אף מין לא כתב ספרים, או ייצר מכונות. אף מין אינו מקדיש ממיטב זמנו לאתגרים שאינם תורמים ישירות להישרדותו או התרבותו.

המוחות הגדולים הייחודיים לבני האדם התפתחו בעקבות פיתוח יכולתם ללכת על שתיים. בעזרת סדרה רציפה למדיי של מאובנים ניתן לעקוב שלושה מיליון שנה אחורנית... אנו יודעים היום שכדור הארץ הוא כוכב אחד קטן בינות מאות מיליארדים כוכבים... אנו יודעים שהעולם התחיל לפני 4.6 מיליארד שנים, והיקום שסביבנו בן 13.8 מיליארד שנים. אנו מבינים שקיומנו, כמו קיום כל החי המורכב מ-DNA הוא תוצאה של תהליך האבולוציה.

יש הרבה דברים שעדיין אינם מובנים לנו, אך אנו ממשיכים לשקוד עליהם.

ייתכן שהדחף הזה הוא התכונה האופיינית והייחודית ביותר לבני האדם."

[ריצ'ארד דוקינס, על-פי מאמר ב *New Statesman*, 6.1.2014]

עובד ותורגם על ידי זמרת דפני

א. הסבירו על פי הקטע, מה המשותף לאדם ולבעלי החיים, ומהם המאפיינים הייחודיים לבני האדם.

ב. קראו שוב את שתי השורות האחרונות בטקסט של דוקינס. האם דבריו משקפים גישה אופטימית או פסימית כלפי העולם וכלפי תפקידם של בני האדם בו?

נעבור כעת לקטע נוסף, המתאר את מקומם וייחודם של בני האדם בהיסטוריה של כדור הארץ. המחבר, היסטוריון ישראלי בעל-שם, פרופ' יובל נוח הררי, מן האוניברסיטה העברית. ספריו "קיצור תולדות האנושות" ו"ההיסטוריה של המחר" תורגמו בעולם ללמעלה מ-50 שפות.

ב. "קיצור תולדות האנושות"

בני אדם היו קיימים שנים רבות לפני תחילת ההיסטוריה. ליתר דיוק, 2.5 מיליון שנים. אולם, לאורך כמעט כל השנים הללו, תולדותיהם של בני האדם היו רק עוד פרק בדברי ימי הביולוגיה... המריבות שלהם, הרגלי האכילה שלהם, טכניקות החיזור שלהם והמשחקים שלהם עוצבו על ידי אינסטינקטים ביולוגיים דומים לאלה שעיצבו את הרגלי האכילה ואת חיי החברה של קופים, פילים וזאבים ... שכניהם בסוואנה ובג'ונגל - הצבועים, הג'יראפות, הזברות וקופי הבבון - לא חלקו להם כבוד מיוחד, וגם לא חששו מהם באורח יוצא דופן. הם היו חיה אחת מני רבות, ודבר לא הצביע על כך שחיה זו הולכת להשתלט על העולם.

ביולוגים מסווגים בעלי חיים ל"מינים" [בעלי חיים הנוטים לקיים זה עם זה יחסי מין ואשר מביאים ללידתם של צאצאים פוריים]... ביולוגים מקבצים מינים דומים שהתפתחו בתהליך אבולוציוני ממקור משותף תחת הכותרת "סוג". כך למשל האריה, הטיגריס, הנמר והיגואר הם מינים שונים של הסוג "פנתר". לכולם יש סבתא משותפת שחיה לפני כ-2-4 מיליון שנה... גם לאדם יש משפחה... משפחה גדולה וצעקנית במיוחד הנקראת משפחת קופי האדם. בני המשפחה הזו שעדיין חיים הם השימפנזים, הגורילות, האורנג-אוטאנים והגיבונים. אם נחזור כשישה מיליון שנים אחורנית, נמצא את הסבתא המשותפת לנו ולשימפנזים. מבת אחת שלה התפתחו השימפנזים, ומבת שנייה, אנחנו.

... רק במאה אלף השנים האחרונות - עם עלייתו לגדולה של ההומו סאפיינס - זינק האדם אל ראש שרשרת המזון... רוב החוקרים מעריכים שמה שעומד מאחורי הישגיו חסרי התקדים של הומו סאפיינס הוא התפתחותן של יכולות קוגניטיביות [שכליות] ולשוניות מהפכניות... יש להדגיש שלכל בעלי החיים יש שפה. אפילו חרקים, כגון דבורים ונמלים, יודעים לתקשר ביניהם בצורות מתוחכמות ...

בני האדם הם יצורים חברתיים, אשר סיכויי ההישרדות והרבייה שלהם תלויים מעל הכול במקומם במדרג החברתי... הכישורים הלשוניים החדשים שהופיעו לפני כ-70 אלף שנה אפשרו להומו סאפיינס להעביר, לקלוט ולאחסן כמויות גדולות ומגוונות הרבה יותר של מידע חברתי, וכך תרמו לגיבושן של חברות אנושיות גדולות יותר המסוגלות לשתף פעולה בצורות הדוקות ומתוחכמות יותר... תכונתה החשובה והייחודית באמת של השפה האנושית החדשה לא הייתה יכולתה למסור מידע כזה או אחר על המציאות, אלא יכולתה לדבר על דברים שאינם קיימים כלל במציאות, ועל ידי כך ליצור מציאות חדשה. אגדות, מיתוסים, אלים ודתות הופיעו לראשונה, למיטב ידיעתנו, עם המהפכה הלשונית...

השפה הפיקטיבית אפשרה לבני אדם לא סתם לדמיון דברים, אלא לדמיון דברים ביחד וליצור מיתוסים משותפים כגון המיתוסים היהודיים על בריאת העולם ויציאת מצרים... והמיתוסים הלאומיים השונים שיש לכל עם ולכל מדינה. מיתוסים משותפים שכאלה הם המפתח ליכולות שיתוף הפעולה המופלאות של ההומו סאפיינס ...

(יובל נח הררי, קיצור תולדות האנושות, עמודים 14, 20, 30-33 - בדילוגים, הוצאת כינרת זמורה דביר)

1. על פי תורת האבולוציה, האם בין בני האדם ובעלי החיים יש הבדל מהותי ומכונן? נמקו.
2. לפי הררי, מהו הקשר הביולוגי בין בני האדם לבין שימפנזים, גורילות, אורנג-אוטאנים וגיבונים?
3. לפי המינוח המדעי, מהו 'מין' של חיה ומהו 'סוג' של חיה? הדגימו.
4. לפי שני הקטעים, מהם המאפיינים המשותפים לאדם ולבעלי החיים?
5. לסיכום, לפי המדע, האם "מותר האדם מן הבהמה"? מה דעתכם?
6. האם אפשר למצוא קשר בין "המהפכה הלשונית" לבין יתרון האדם על בעלי חיים אחרים כפי שהוא משתקף בספר בראשית פרק ב?
7. מה עשוי להיות הקשר המדעי בין מאפייניו הייחודיים של האדם ובין העובדה שהוא נחות לעומת בעלי חיים אחרים?
8. מה דעתכם על תורת האבולוציה ועל המשמעויות השונות שלה?

ברוח זו, יש הטוענים בימינו כי לא האל הוא שברא את האדם בצלמו, אלא האדם הוא זה שברא או המציא כביכול את האל בצלמו ובדמותו של האדם. כך כמובן גם ניתן להבין את היווצרות הדתות הפגאניות (אליליות) בכל רחבי העולם, שבהן האלים מגולמים בפסלים ובצורות מתוך העולם החי, הצומח והדומם. לפי העמדה האתאיסטית, גם האמונה המונותאיסטית של שלוש הדתות - יהדות, נצרות ואסלאם - אינה שונה במהותה מן הדתות האליליות. ביטוי מובהק לעמדה חילונית זו כלפי הדת ניתן למצוא אצל הפילוסוף **פרידריך ניטשה** (גרמניה, מאה 19), שאף דיבר על "מות האלהים" בידי האדם בעת החדשה. במסגרת זו כמובן איננו מתיימרים להקיף או להכריע שאלות גדולות אלו, שהעסיקו את האנושות במשך אלפי שנים, וממשיכות להעסיק אותה גם היום. בפרק זה ביקשנו בעיקר להכיר את המושג "צלם אלהים" ואת מרכזיותו בתולדות התרבות היהודית והכללית כאחד.

בצלמו ובדמותו? פסל של האל שיווה מעל נהר הגנגס ברישיקש, הודו. צילם: רולינג, 2008

4. תפיסה פילוסופית מודרנית: "האדם אזרח בשני עולמות"

ראינו שיש מן המשותף בין האדם ובין בעלי החיים האחרים מצד אחד, וכן שהאדם יחיד במינו בקרב בעלי החיים, מצד אחר.

אפיון ייחודי זה מעלה שאלות רבות:

- כיצד יכול להתקיים בקרב בעלי החיים יצור שהוא בו בזמן אחד מהמינים הרבים בטבע ועם זאת נבדל מהם?
- איך אפשר להבין את מקור הכפילות המתקיימת ביצור זה המכונה "אדם"?
- האם שוני זה מקנה לו תפקיד מיוחד בתוך הטבע? אם כן, מהו תפקיד זה?
- מהן השלכותיה של כפילות זו בחייו היום-יומיים של האדם?

שאלות אלו העסיקו חכמים ופילוסופים משחר ימי התרבות. גם הפילוסוף הגרמני **עמנואל קאנט**, גדול הפילוסופים של עידן ההשכלה והנאורות, התעמק בסוגיה זו.

בספרו "ביקורת התבונה המעשית" פיתח קאנט את תורת ההכרה והמוסר שלו. לדעת קאנט גם ההתנהגות המוסרית של האדם נגזרת מתבונתו.

על פי קאנט:

האדם הוא אזרח בשני עולמות.

כלומר, לאדם יש שייכות ומחויבות כפולה לשני "עולמות" שונים שבהם הוא חי: מחד גיסא, האדם הוא חלק מעולם הטבע החומרי, עולם שבו אכן "מותר האדם מן הבהמה - אין" (כלומר, אין הבדל מהותי בינו ובין יתר היצורים ותופעות הטבע); ומאידך גיסא, האדם שייך לעולם הרוח התבוני, המבדיל את האדם מן הטבע, ומעניק לו יתרון מהותי על פני שאר בעלי החיים. בהיותו יצור תבוני יכול האדם להתעלות מעל חוקי הטבע. התבונה היא המקנה לאדם אף את היכולת לפעול באופן מוסרי מתוך בחירה חופשית ולא על פי דחפים ואינסטינקטים.

שני עולמות אלו - עולם הטבע ועולם הרוח - שונים לגמרי במהותם, אבל על האדם נגזר לחיות ולפעול בשניהם. האדם הוא כביכול אזרח החי בשתי מדינות שונות, שיש בהן מערכות חוקים שונות לגמרי, ועליו להקפיד שלא להפר את החוקים בשתי המערכות גם יחד.

עמנואל קאנט (1724-1804)

מגדולי הפילוסופים בעת החדשה. נולד וחי בעיר קניגסברג (גרמניה המזרחית). החל ללמוד תאולוגיה והמשיך בלימודי פיזיקה ומתמטיקה. הוא לימד באוניברסיטה מתמטיקה, פיזיקה, לוגיקה ומטפיזיקה ושילב בין שיטת החשיבה הפילוסופית-הרציונלית והגישה האמפירית-מדעית. בספרו החשוב **"ביקורת התבונה הטהורה"** עיצב את תורת ההכרה שלו (הדרך שבה האדם קולט בתודעתו את המציאות). קאנט ראה בתבונה את שרש מהותו וגדולתו של האדם. אחד ממשפטיו הידועים הוא: "העז לדעת, אזור אומץ להשתמש בשכלך שלך".

קאנט מעולם לא עזב את עיר הולדתו. הוא היה רווק קפדן שכלפי חוץ חי חיים חדגוניים, אך הגותו הייתה מהפכנית ופורצת דרך והשפיעה רבות על כל הזרמים בפילוסופיה המודרנית.

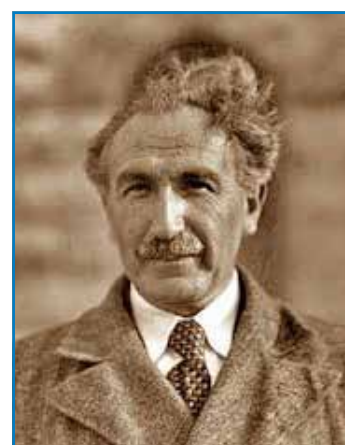
אור ההשכלה - בין שמים לארץ

עמוד מצויר מן האנציקלופדיה הצרפתית, 1764

הפילוסוף והחוקר הישראלי, פרופ' שמואל הוגו ברגמן, מסביר מצב מורכב זה כך:

האדם הוא אזרח בשני עולמות, הוא גם יצור חושני (= החי לפי החושים) וגם יצור רוחני (= החי לפי דברים רוחניים). שניות זו (= כפילות זו) קובעת את מקומו. באשר הוא יצור חושני הוא חלק של הטבע, משועבד לחוקי הטבע כמו הצמח והחיה. אך הוא יותר מיצור חושני, הוא יצור תבוני (= בעל תבונה), הקובע לעצמו תכליות (=מטרות), הכופף עצמו (= מציית) לחוקים מוסריים והעושה את מעשיו מתוך חופש הרצון ואחריות עצמית.

(שמואל הוגו ברגמן, אנשים ודרכים, ירושלים, מוסד ביאליק, עמ' 379)

שמואל הוגו ברגמן

(1883-1975)

פילוסוף ישראלי, מאנשי הרוח הבולטים של התנועה הציונית, והרקטור הראשון של האוניברסיטה העברית בירושלים. כתב ספרים רבים בענייני פילוסופיה ואמונה. עסק גם בתרגום ופירוש כתבי הפילוסוף הגרמני הגדול בן המאה ה-19, עמנואל קאנט. היה חבר בתנועת "ברית שלום", שקראה להקמת מדינה יהודית על בסיס דיאלוג ושיתוף פעולה אזורי.

שאלות?

1. למה התכוון קאנט (ומאוחר יותר ברגמן) בביטוי **אזרח בשני עולמות**? האם אתם מרגישים לעיתים 'אזרחים בשני עולמות' שונים ונפרדים? הסבירו כיצד אתם מתנסים בשני עולמות אלה.

2. עיינו בקטע של ברגמן ומלאו בעזרתו את הטבלה הבאה במחברתכם:

הגדרה	משמעות ההגדרה על פי הוגו ברגמן	דוגמאות משלכם
האדם - יצור חושני		
האדם - יצור רוחני		

3. באיזה מ"שני העולמות" חשוב יותר לדעתך להתחשב ולהשקיע בחיים? מה המשקל של כל אחד מהם בחיך?

העשרה:

האם בעתיד ישוכפלו בני אדם?

דולי, הכבשה המשובטת הראשונה (ויקיפדיה, נחלת הכלל)

שכפול בני אדם, או שיבוט, היא טכנולוגיה שבהישג יד. כבר שוכפלו כבשים, כלבים ועכברים. לפיכך סביר שבקרוב תידון גם שאלת השכפול של בני אדם. כבר היום עוסקים רופאים, מדענים ופילוסופים בסוגיות שקשורות באפשרויות השונות הגלומות בטכנולוגיה זו. ביניהן שכפול אחים, שכפול אדם שמת והשבתו לחיים, שיבוט של אינשטיין חדש למען המדע ועוד אבל יש גם ספקות וסימני שאלה סביב טכנולוגיה זו והסכנות הגלומות בה. תחום בשם ביו-אתיקה עוסק בהיבטים שונים של שיבוט יצורים חיים בכלל ובני אדם בפרט.

מי ערב לנו שגורמים פשיסטיים לא ינסו למשל לשבט את היטלר מחדש? ואולי ישבטו גורמי פשע עשרות או מאות חיילים אלימים וחזקים להפליא, כדי לנצח את השוטרים במאבק המתמיד שביניהם?

א. הציעו **יתרונות** הטמונים ביכולת העתידית לשכפל בני אדם, והשפעותיהם בתחומים שונים.

ב. מהן **הסכנות** הטמונות בטכנולוגיה מסוג זה?

ג. האם לדעתכם אדם משובט יהיה זהה באישיותו לאדם שממנו שובט? נמקו תשובתכם.

ד. מדוע שכפול של כבשים, כלבים, עכברים ובעלי חיים אחרים מעורר פחות שאלות מוסריות [אתיות] מאשר הניסיון לשכפל בני אדם, שמעורר שאלות מוסריות קשות?

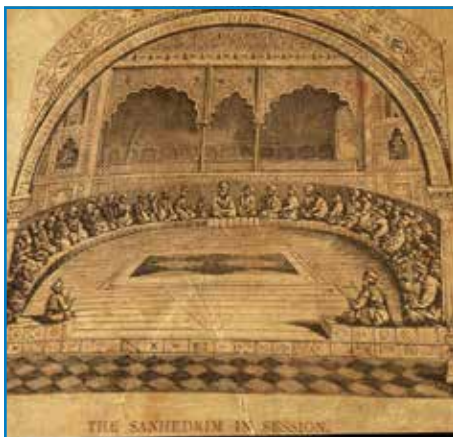
ה. מה הקשר בין פיתוח יכולת שכפול בני אדם לבין שאלת 'צלם אלוהים' שבאדם?

מדוע נברא אדם יחידי? (משנה, מסכת סנהדרין)

”כיצד מאמינן על צדי נפשות? ...”

הסנהדרין היא בית הדין שבו נידונו דיני נפשות - משפטים שעניינם חיי אדם. מסכת סנהדרין שבמשנה עוסקת בין היתר בסדרי המשפט במשפטים כאלה.

סנהדרין

הסנהדרין בפעולה בלשכת הגזית. ציור
משנת 1883 (ויקיפדיה)

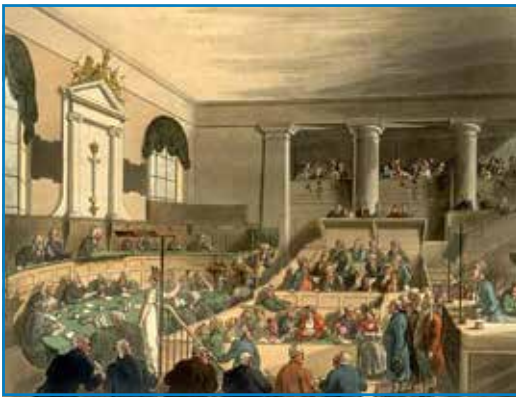
מילה מיוונית שפירושה: מועצת זקנים (או ישיבה יחד). הכוונה היא לבית הדין (בית המשפט) הגדול שפעל בארץ ישראל החל בתקופה ההלניסטית (מאה 3 לפני הספירה) ועד לראשית ימי הביניים (בערך מאה 5 לספירה). הסנהדרין שימשה הסמכות השיפוטית והפוליטית העליונה בארץ ישראל בתקופת בית המקדש השני ובמאות השנים שלאחר חורבנו. חברי הסנהדרין היו העילית של העם. הם היו תלמידי חכמים הבקיאם בהלכה אך גם בחכמות חיצוניות. בראשם עמדו שניים - נשיא הסנהדרין, ולצדו ואב בית דין. לפני חורבן בית המקדש השני, ישבה הסנהדרין במתחם של בית המקדש בירושלים. אחרי החורבן נדדה במקומות שונים בארץ ישראל, תחילה ביבנה, ואחר כך בצפון הארץ (כגון: ציפורי, בית שער, וטבריה), עד לביטולה במאה החמישית.

לפי מסכת סנהדרין, המערך המשפטי כלל שלושה סוגי בתי-דין (עֲרֵכָאוֹת):

- א. **בתי דין קטנים מקומיים**, שישבו בהם שלושה דיינים, ובסמכותם היה לדון בדיני ממונות (משפטים העוסקים בכספים ובדברים שווים-כסף);
  - ב. **בתי-דין אזוריים**, שישבו בהן עשרים-ושלושה דיינים, וכונו "סנהדרין קטנה". בסמכותם היה לדון דיני נפשות (משפטים הדנים בחיי אדם ושניתן לגזור בהם עונש מוות, כגון רצח או גילוי עריות). עם זאת, לפי עדות המשנה (במסכת מכות), בדרך כלל נמנעה הסנהדרין מלגזור עונש מוות (כנראה מחשש לטעות, או מתוך הסתייגות עקרונית מן העונש), עד כדי כך שסנהדרין שהוציאה אדם להורג פעם בשבע שנים (ולפי דעה אחרת, אפילו פעם בשבעים שנה), כונתה בצורה ביקורתית "סנהדרין חובלנית" (או: קטלנית).
  - ג. **בית דין מרכזי עליון**, שמנה שבעים ואחד חברים, וכונו "סנהדרין גדולה". בסמכותה היה לדון בשאלות הנוגעות לרשויות השלטון וכן לסוגיות בעלות חשיבות לאומית (למשל, יציאה למלחמה).
- מסכת סנהדרין שבמשנה עוסקת בהרכבם של דייני הסנהדרין ובכללי התנהלותם.

בין דיני ממונות לדיני נפשות

בעת העתיקה - ועד היום בחלק ממדינות העולם - הונהג עונש מוות על עבירות חמורות במיוחד, כגון רצח, עבירות מין קשות וכד'. בלשון המשנה משפטים אלו נקראים: **דיני נפשות**, והם נבדלים מדיני ממונות, שהם משפטים בתחום הכסף והרכוש, והעונש עליהם הוא בדרך כלל כסף, מאסר וכד'.

כיצד מזהירים עדים? סדרי המשפט בבית המשפט הפלילי הגדול בלונדון, המכונה Old Bailey ("ביילי הישן", ביילי - חלק מטיירה), ציור משנת 1808 בערך

בבואם לדון בדרכי האזהרה והחקירה של עדים שעדותם עלולה להוביל לגזר-דין מוות לנאשם, התנאים - חכמי המשנה מתריעים שיש להקפיד הקפדה יתרה עם העדים כדי שידייקו בעדותם. "כיצד מאימין על עדי נפשות? ..."

הקפדה יתירה זו מנומקת בכך שבמשפטים אלו, אם הומת אדם שלא כדין - אין דרך חזרה, שום פיצוי כספי לא יחזיר את האדם, ולא די בכך, אלא שיחד עמו נקטעה גם ההמשכיות שעתידה היתה לצאת ממנו. (ראו במסגרת בהרחבה).

המשנה קובעת שבבית דין העוסק בדיני נפשות, כלומר, שפסק הדין עלול לגזור גם עונש מוות לאדם המורשע, על הדיינים לאיים על העדים ולהזהיר אותם שידייקו במתן העדות שלהם ושימו לב להשלכות הבלתי הפיכות של עדותם:

פירושי מילים

1. אומד - אומדן, השערה
2. דרישה וחקירה - הליך חקירה יסודית של העדים

מסכת סנהדרין

מסכת סנהדרין היא המסכת הרביעית בסדר נזיקין שבמשנה (ובתלמוד, בהתאמה), והיא עוסקת בעיקר במערכת המשפט. הרשות השופטת היא נדבך מרכזי של מוסדות השלטון שנועדו להשליט צדק, חוק וסדר בחברה, ערכים העומדים במרכזו של סדר נזיקין כולו.

ממסכת זו אפשר ללמוד הרבה על סדרי המשפט העברי בשלהי בית שני ובימי המשנה והתלמוד: סוגי המשפטים; הרכבי הדיינים בבתי הדין השונים; דרך מינוי דיינים ועדים; דרכי חקירת עדים וגזירת עונשים ועוד.

הפרק האחרון במסכת נודע בשם "פרק חלק" (על שם המשפט הפותח של הפרק: "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא..."), והוא שונה באופיו מיתר פרקי המסכת בכך שהוא כולל דברי הגות ואגדה סביב אמונה וכפירה.

כיצד מאימין על עדי נפשות?

היו מכניסין אותן ומאימין עליהן:

שמוא תאמרו מאמדי, ומשמועה, עד מפי עד, מפי אדם נאמן שמענו, או שמוא שאין אתם יודעים שפופנו לבדק אתכם בדרישה ובחקירה² -

היו יודעין שלא כדיני ממונות דיני נפשות -

דיני ממונות, אדם נותן ממונו ומתפטר לו.

ודיני נפשות, דמו ודם זרעיותיו תלויים בו עד סוף העולם,

שכן מצינו בקין, שנאמר: "קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה" (בראשית ד, 10) אינו אומר 'קול דם אחיך' אלא "דמי אחיך" - דמו ודם זרעיותיו.

על פי המשנה, מסכת סנהדרין, פרק ד' משנה ה'

קין והבל. ציור של גוסטב דורה, צרפת, מאה 19

1. אילו ארבע אפשרויות לעדות בלתי מהימנה מונה המשנה?

2. מהו ההבדל בין דיני ממונות ודיני נפשות על פי המשנה?

3. מהו הנימוק הנוסף לחומרת הרצח, שנלמד מסיפור קין והבל באשר לאיסור רצח?

”לְפִיכֹךְ נִבְרָא אָדָם יְחִידִי בְּעוֹלָם ...”

בשלב זה עוברת המשנה מתיאור אזהרת העדים בבית המשפט להצגת ההסבר הרעיוני שבגללו יש להקפיד כל כך על דין צדק אפילו כשמדובר במי שעומד לדין באשמת פשע חמור כמו רצח. הסבר זה מתבסס על פרשנות ומדרש לסיפור אדם הראשון בספר בראשית. (אף שחלק זה במשנה עומד גם בזכות עצמו מבחינה תוכנית וסגנונית, ייתכן שגם הוא היה חלק מדברי האזהרה לעדים בבית המשפט שהוצגו לעיל).

חלק זה במשנה משיב למעשה על השאלה: **מדוע נברא האדם יחיד?**

כדי להבין הן את השאלה והן את התשובות המוצעות לה, נקרא קטע מסיפור הבריאה:

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים וְאֶת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה הָרֹמֶשֶׁת אֲשֶׁר שָׂרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם וְאֶת כָּל עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ. וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב. וַיִּבְרָךְ אֶת־הָאֱלֹהִים לֵאמֹר: פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הַמַּיִם בַּיַּמִּים וְהָעוֹף יִרְבַּע בָּאָרֶץ.

וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם חָמִישִׁי. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֶמָּה וָרֶמֶשׂ וְחַי-תּוֹ-אָרֶץ לְמִינָהּ. וַיְהִי-כֵן. וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ. וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב ...

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ בְּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בִדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל-הָאָרֶץ וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ הָרֹמֶשׂ עַל-הָאָרֶץ. וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם.

(בראשית א, 22-27)

1. מצאו מילה שחוזרת על עצמה **שבע** פעמים [בכמה צורות] בקטע שקראתם.
2. הסבירו את משמעותה של מילה זו בקשר עם הקטע שלעיל.
3. האם מילה זו מופיעה גם ביחס לבריאת האדם? מדוע לדעתך?

כפי שראינו, מיד לאחר תיאור בריאת בעלי החיים בא תיאור בריאת האדם, זכר ונקבה. אולם מכל היצורים החיים שבריאתם מתוארת בספר בראשית, רק על המין האנושי לא נאמר שנברא "למינהו", אלא "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ". מכאן שהאדם נברא יחיד - הוא לבדו, ככולל זכר ונקבה, ולא כמין שלם של פרטים, גזעים וסוגים - כמו יתר בעלי החיים. אין עוד בעל חיים הזוכה לתיאור שונה ומיוחד כל-כך של דרך בריאתו בעולם בסיפור בראשית. מדוע? האם יש משמעות להבדל זה?

גם חז"ל במשנה שואלים: מה עלינו ללמוד ולהסיק מתיאור בריאת האדם יחיד לעומת שאר החיות שנבראו "למינהו", כמינים שלמים מרובי פרטים בבת-אחת? (יש להעיר כי "יחיד" בפרק א' בבראשית מתפרש כזכר ונקבה יחד, ואילו בפרק ב' בבראשית האדם נברא יחיד כזכר, ומצלצו נוצרה אחר-כך האישה). מהו הדבר המייחד את האדם לעומתם?

אתם מוזמנים להעלות תשובות שונות לשאלה זו, ואחר-כך להמשיך ולקרא את תשובות המשנה, המהווה בסיס לכל המשך ספר-הלימוד שבידיכם.

במשנה שלפניכם מוצגות תשובות שונות שנותנים החכמים לשאלה, מדוע נברא האדם יחיד, ומה עלינו ללמוד מכך. מתוך פרשנותם לסיפור בראשית הם מבטאים עקרונות וערכים חשובים בהשקפת עולמם.

"כל המקיים נפש אחת..."
המשנה בכתב-יד קאופמן, איטליה,
מאה 11/12 (כתב היד נמצא
באקדמיה למדעים בבודפשט)

לְפִיכָךְ נִבְרָא אָדָם יְחִידִי בְּעוֹלָם –

[1] לְלַמֶּדְךָ, שְׁכַל הַמַּאֲבָד¹ נֶפֶשׁ אַחַת²,
מַעֲלִים עָלָיו הַכֶּתוּב בְּאֵלֹו אֶבֶד עוֹלָם
מָלֵא.

וְכָל הַמְּקִיִּים נֶפֶשׁ אַחַת, מַעֲלִים עָלָיו
בְּאֵלֹו קַיִם עוֹלָם מָלֵא.

[2] וּמִפְּנֵי שְׁלוֹם הַבְּרִיּוֹת, שֶׁלֹא יֵאמָר
אָדָם לַחֲבֵירוֹ: אֲבָא גָדוֹל מֵאַבְיָךְ.

[3] וְשֶׁלֹא יֵאמְרוּ הַמִּינִים³, רְשׁוּיֹת
הַרְבֵּה בַּשָּׁמַיִם.

[4] לְהַגִּיד גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים
הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא,

שֶׁאָדָם טוֹבֵעַ מֵאַחַ מְטַבְּעוֹת בְּחוֹתָם
אֶחָד וְכֵלֶן דּוֹמִין זֶה לָזֶה,

מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
טוֹבֵעַ אֶת כָּל הָאָדָם בְּחוֹתָמוֹ שֶׁל
אָדָם הָרִאשׁוֹן וְאֵין אֶחָד מֵהֶם דּוֹמֶה
לַחֲבֵירוֹ.

[5] לְפִיכָךְ כָּל אֶחָד וְאֶחָד חַיִּב לִזְמַר:
בְּשִׁבְלֵי נִבְרָא הָעוֹלָם.

(משנה, מסכת סנהדרין, פרק ד, משנה ה, על פי כתב יד קאופמן)

פירושי מילים

1. מאבד - חורג
2. נפש אחת - בדפוסים המאוחרים יותר נוספה כאן כנראה המילה "מישראל". בכתבי יד קדומים, כדוגמת כתב-יד קאופמן (ראו הצילום), נכתב: כל המאבד/מקיים נפש אחת - כלשהי. וכך הבאנו כאן.
3. המינים - כופרים, עובדי אלילים

לימוד בחברותא: מומלץ ללמוד בקבוצות חברותא שונות את התשובות השונות של המשנה (לפי החלוקה לקטעים).

קראו את הקטע ושימו לב לסימון של התשובות השונות במשנה לשאלה - **מדוע נברא אדם יחידי**.

1. א. לפי התשובה הראשונה, מדוע מי שמציל אדם (או חלילה הורגו) נחשב כמי שהציל (או הרג) עולם מלא?
 ב. מהו לדעתכם פירוש הביטוי "עולם מלא"? (הציעו יותר מאפשרות אחת).
 ג. כיצד עונה פסקה זו לשאלה מדוע נברא האדם יחידי?
 ד. איזה ערך מודגש בפסקה זו? מה המשמעות של ערך זה? נסחו במילים שלכם.
 ה. מהי משמעות ההבדל בין שני הנוסחים במשנה: "כל המקיים נפש אחת מישראל ..." או: "כל המקיים נפש אחת ..."? מהן ההשלכות של זה לדעתכם?
 ו. מדוע לדעתכם כנראה נוספה כנראה המילה "מישראל" לנוסח המשנה? חוו דעתכם.
2. א. לפי התשובה השנייה, מה פירוש הביטוי "שלוה הבריות", ואיך הוא מושג?
 ב. כיצד עונה פסקה זו לשאלה מדוע נברא האדם יחידי?
 ג. איזה ערך מודגש בתשובה זו? מה המשמעות של ערך זה בעיניכם?
3. התשובה השלישית שונה מקודמותיה, היות שהיא לכאורה עוסקת באמונה באל ולא ביחסים בין בני אדם.
 א. כנגד איזו השקפה מכוונים דברי המשנה? מה טוענים בעלי אותה דעה?
 ב. כיצד עונה תשובה זו לשאלה, מדוע נברא האדם יחידי?
 ג. איזה ערך דתי מודגש בפסקה זו? מה המשמעות של ערך זה בעיניכם?
 ד. האם תוכלו להציע נוסח משלכם (כללי, חילוני) לרעיון או לערך העולה בתשובה זו?
4. גם בתשובה הרביעית במשנה נראה שהאל נותר במוקד, לפחות במבט ראשון.
 א. הסבירו את המשל ואת הנמשל בדברי המשנה. היעזרו בטבלה הבאה:

המרכיב בהשוואה	משל	נמשל
היוצר	אדם (בעל מלאכה הטובע מטבעות)	
התוצר		בני אדם
הדגם להכנת התוצר	חותם אחד (צורה קבועה שהוחתמה על המטבע)	
המאפיין הבולט ביותר של התוצר		

- ב. מדוע חשוב שמטבעות שבני אדם עושים יהיו זהים זה לזה?
 ג. במה בני אדם דומים זה לזה (כמטבעות), ובמה הם מיוחדים ושונים זה מזה?
 ד. כיצד עונה פסקה זו לשאלה, מדוע נברא האדם יחידי?
 ה. איזה ערך מודגש בפסקה זו? מה המשמעות של ערך זה בעיניכם?
 ו. האם זהו ערך דתי בלבד (המיוחס לאל) או שניתן לראות בו ערך אנושי, כללי? נמקו.
 ז. האם לדעתכם ערך זה סותר ערך אחר שעלה לפני כן במשנה? (בנוסח שהבאנו).
5. השורה האחרונה במשנה מהווה מעין סיכום ומסקנה מן המהלך כולו ("לפיכך ..."), וגם בה יש מידה מסוימת של מענה לשאלת המשנה.
 א. במה קביעת המשנה ("לפיכך כל אחד ...") מהווה מסקנה של המהלך כולו?
 ב. כאמור, אפשר לראות בדברים גם תשובה חמישית לשאלת המשנה. הסבירו כיצד הפסקה עונה לשאלה, מדוע נברא האדם יחידי.
 ג. איזה ערך מודגש בפסקה זו? מה המשמעות של ערך זה בעיניכם?

מליאה: טבלת סיכום

לסיכום חלק זה, תנו **כותרת** משלכם לקטע "לפיכך נברא האדם יחידי" ו**מלאו** במחברתכם את הטבלה המסכמת הבאה על בסיס תשובותיכם לעיל. (אפשר להשלים את הטבלה יחד במליאת הכיתה).

ציטוט קצר	הסבר	התשובה לשאלה: מדוע בריאת האדם יחידי?	הערך המודגש
1 "כל המאבד ... כל המקיים..."			
2 "שלא יאמר ... אבא גדול מאביו"			
3 "שלא יהיו מינים ..."			
4 "שאדם טובע מטבעות הרבה ..."			
5 "בשבילי נברא העולם"			

כָּל הָאָדָם בְּחוֹתְמוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן וְאֵין אֶחָד מֵהֶם דּוֹמֶה לַחֲבֵירוֹ. קוֹלָאד' צִלּוּמִּים - בְּנֵי אָדָם מְזֻמָּנִים וּמִמְקוֹמוֹת שׁוֹנִים. נוצר על ידי ניצן כהן (וכולל צילומים של קיית' רובינזון ומוטי קרניאל) (CC BY-SA 3.0)

סיכום המשנה

המשנה שלמדנו כאן ממסכת סנהדרין היא בבחינת שורש שממנו כאמור מסתעפים כמה וכמה ערכי יסוד. ערכים אלו מהווים במידה רבה אבני-דרך בתרבות האנושית עד ימינו, ועל חלקם עדיין מתקיים מאבק למימושם בחברה.

משנה זו והערכים העולים ממנה יהוו בסיס לכל המשך ספר הלימוד שלפניכם. לאורך הספר נעמוד על הזיקה שבין ערכי יסוד אלה שמקורם בעת העתיקה וערכי-יסוד המוכרים לנו היום במדינת ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית".

בכל פרק מפרקי הספר נעמיק באחד הערכים הללו, נעסוק בְּדילמה שהוא מעורר ונבחן את משמעויותיו ואת יישומו במציאות חיינו, בארץ ובעולם. זאת נעשה באמצעות לימוד בצוותא ובחברותא של מקורות נבחרים מן היצירה והמחשבה היהודית והכללית מימי קדם ועד ימינו אלו ומתוך קיום שיחה פתוחה, קשובה ומכבדת למגוון הקולות שיעלו בכיתה.

כפי שראינו, המשנה מדגישה חמישה ערכי יסוד מרכזיים, שכולם נלמדים מתוך סיפור בריאת האדם יחידי בספר בראשית:

1. ראשית, המשנה לומדת מן הבריאה את עצם קדושת החיים שמקורם אלוהי כערך עליון ומקודש. בפרק השני בספר נדון בערך **חיי האדם**.
2. המשנה מדגישה כי כל בני האדם מקורם באב קדמון אחד. מכאן נובע **ערך השוויון** המהותי בין כל בני האדם, שממנו נגזרת גם השאיפה לצדק חברתי ולביטול הפליות בין בני אדם. נושא זה נלמד בפרק השלישי.
3. עקרון נוסף נגזר מכך שאדם הראשון, וכמותו בני האדם כולם, נבראו בצלם אלהים. לפי תפיסה זו, באדם טמון כביכול יסוד אלוהי, ולפיכך יש לכבד כל אדם ולהגן על זכויותיו הבסיסיות (כגון חירותו, ריבונותו וכד'). על **ערך כבוד האדם** נלמד בפרק הרביעי.
4. המשנה מלמדת אותנו על פלא הרבגוניות האינוסופית של בני האדם. כולם ממקור אחד, אך אין אדם הזהה לרעהו. האדם איננו רק יצור יחיד במינו בין מיני בעלי החיים האחרים, אלא כל אדם יחיד שנולד - אף הוא עצמו יחיד במינו לעומת יתר בני האדם. נדון בזאת בפרק החמישי הדן בערך **השונוּת** (אינדיווידואליזם).
5. מן האמירה המסכמת בסוף המשנה "בשבילי נברא העולם" נגזר **ערך האחריות** המתחבר גם הוא עם סיפור הבריאה. העולם נברא בשביל האדם, אך בריאה זו אינה באה רק לספק את צרכיו האנוכיים, אלא לעורר בו את רגש האחריות והדאגה לעולם. על כך נלמד בפרק השישי.

הספר שלפניכם מבוסס בעיקר על דיוני דילמה שבהם יועמדו ערכים אלו במבחן המציאות ובעימות עם ערכים וצרכים חשובים אחרים. דיוני הדילמה מניחים הן את מגוון הדעות וההכרעות האפשריות בכל מצב, והן את חופש הבחירה והאתגר הניצב בפני האדם להכריע בצורה מושכלת ואחראית כיצד לנהוג וכיצד לנהל את חייו.